

Jaargang 40
Nummer 8
December 2009
Prijs € 5,90

Maatschappijleer
Sociale Vorming
Politieke & Sociale Vorming
Maatschappij & Politiek

Maatschappij & Politiek

40

Vakblad voor
Maatschappijleer

Inhoud

M&P veertig	4
<i>Tussen verenigingsorgaan en tijdschrift</i>	
M&P als forum	6
<i>Interview met oud-hoofdredacteur Wim Rasing</i>	
Breuklijnen van Maatschappijleer	8
<i>Onttovering van het wereldbeeld in veertig jaargangen</i>	
Bij de veertigste jaargang	10
<i>Commentaar van een pionier op het nieuwe Maatschappijwetenschappen</i>	
Verhoogde maar onzekere status	15
<i>In gesprek met twee lerarenopleiders</i>	
Soesjes bij de Loesjes	17
<i>Maatschappijleer volgens docent en leerling</i>	
Democratie boven autocratie	18
<i>Burgerschapseducatie</i>	
Vorming van examen	22
<i>Examenprogramma Maatschappijwetenschappen weer een stap verder</i>	
Havo is geen vwo	25
<i>Differentiatie bij Maatschappijwetenschappen</i>	
Filmfestival op school	28
<i>Interview met Movies That Matter-projectleider Dennis Lahey</i>	
Van huis en haard	30
<i>De noodzaak van een Centrum tegen Verdrijvingen</i>	
RUBRIEKEN	
Geknipt	3
Grom	12
Lesmateriaal	34
<i>Wapens op school</i>	
Recensie	36
<i>Rechtvaardige wereld</i>	
NVLM	38
Gesignaleerd	39

Redactioneel

Als je veertig wordt ga je beseffen dat de betere helft van je leven achter je ligt en dat het de hoogste tijd wordt om al die dingen te gaan doen die je je ooit had voorgenomen in en met je leven te doen. Een tintelende jeuk trekt door je lijf: *the 40-year itch*.

Maatschappij & Politiek bestaat veertig jaar. Nog niet eerder zag het er zo mooi en glossy uit als nu. Dat maakt van de bewering dat de betere helft van het lange leven van *Maatschappij & Politiek* niet achter, maar voor ons ligt, geen slag in de lucht.

Die *40-year itch*, die tintelende jeuk, is er echter wel. Goede, kritische stukken schrijven, goede gastauteurs in de kolommen verwelkomen, politieke en maatschappelijke ontwikkelingen signaleren, kritisch volgen en tot maatschappijleeronderwijs vertalen: onze handen jeuken.

Dit nummer is een extra dikke jubileumuitgave. Dankzij de archieven kunnen we terugkijken. Wolter Blankert biedt een beknopt overzicht. Terugkijken is omzien in verwondering: uit veertig jaar *Maatschappij & Politiek* hebben we citaten en portretjes gehaald die jonge lezers zullen verrassen en de maatschappijleerveteranen vast een glimlach zal ontlokken: 'Waren we inderdaad zo? Goh ja, we waren inderdaad zo'. Grom bladerde door zijn columns en gromt een driedubbele column lang, zich af en toe misschien afvragend waarom ook alweer hij lang, of nog langer geleden zijn tanden liet zien.

Intussen heeft Maatschappijleer een kindje gebaard: Maatschappijwetenschappen. Dat noopt tot vooruitkijken van hele commissies van bakers en peuterzorgers, want dat kind zal snel uit de luiers zijn. Lieke Meijs en Rob van Otterdijk doen verslag. Oude en jonge maatschappijleeraaropleiders kijken terug en vooruit en tonen zich bezorgd over het mbo: zijn die burgerschapscompetenties niet te vrijblijvend en te arm aan inhoud?

Jan de Kievit, nog maar pas gepensioneerd maatschappijleerveteraan, had geen zin in terugkijken. Liever maakt hij u warm voor een boek dat morrelt aan ons denken over rechtvaardigheid.

Ik moet nu niet gaan opsommen, daar bevat dit nummer veel te veel voor. Lees, kijk terug, kijk vooruit, lach hier en daar, krijg ook jeuk en denk, net als wij: 'Die veertig jaar, wat zijn die snel gegaan, zeg!'.

Hans van der Heijde

Geknipt

Commissie voor examens lerarenopleidingen

Er komt een landelijke commissie voor de examens om de kwaliteit van de examens van lerarenopleidingen in het hbo te verhogen. Dat stelt staatssecretaris Van Bijsterveldt in een brief aan de Tweede Kamer. De commissie moet erop toezien dat de vereiste vakinhoudelijke kennis in de examens wordt getoetst. 'Studenten van de lerarenopleidingen zijn de docenten van de toekomst. Leerlingen hebben er baat bij dat studenten hun lerarenopleiding met een ambitieuze examinering afsluiten', aldus de staatssecretaris. Van Bijsterveldt heeft hierover afspraken met de HBO-raad gemaakt. Met de installatie van de landelijke examencommissie volgt de staatssecretaris een advies van de Onderwijsraad op. Na goedkeuring van de staatssecretaris wordt de centrale examencommissie door de HBO-raad geïnstalleerd.

(Bron: Ministerie van OCW, *Nieuwsbericht*, 16 oktober 2009)

Vrijheid van onderwijs belemmert de integratie

Het is onbestaanbaar dat vandaag de dag, terwijl integratie in onze samenleving zo'n belangrijk thema is, scholen grondwettelijk mogen segregeren. Kinderen van vier jaar oud worden op basis van de vermeende overtuiging van hun ouders over openbare, katholieke, protestants-christelijke, reformatorische, islamitische, joodse of andere scholen verdeeld. Op voorhand belemmert ons verzuilde én achterhaalde onderwijsbestel zo de integratie van onze kinderen. Alle basisscholen in Nederland hebben de opdracht een bijdrage aan integratie en burgerschap te leveren. Dat doe je vooral door kinderen met verschillende

achtergronden en overtuigingen van jongs af aan samen naar school te laten gaan. Maar terwijl openbare scholen zich al sinds jaar en dag voor elk kind en iedere leerkracht openstellen, hebben scholen op een religieuze grondslag (met Artikel 23 van de Grondwet aan hun zijde) nog steeds het recht om leerlingen of leerkrachten te weigeren, wanneer hun overtuiging onverenigbaar zou zijn met de grondslag van de school. Onlangs liet directeur Wim Kuiper van de Besturenraad in *Trouw* weten zich grote zorgen over de vrijheid van onderwijs te maken. Artikel 23 is volgens hem in gevaar. Dat ben ik met hem eens. Het verzuilde onderwijsbestel is namelijk volledig achterhaald. Liever vandaag dan morgen schroef ik de katholieke, protestants-christelijke, islamitische of openbare naambordjes van de schoolmuren. Dan kan ieder kind gewoon naar school, waar iedereen welkom is, hun sociale, culturele, levensbeschouwelijke achtergrond én seksuele geaardheid inbegrepen. Een bijkomend voordeel is dat scholen zich meer dan nu op hun pedagogisch didactisch concept moeten onderscheiden. Dat komt de kwaliteit ten goede. (Bron: Rob Limper in: *Trouw*, 19 oktober 2009)

Bijzonder onderwijs werkt juist aan integratie

De vrijheid van onderwijs belemmert de integratie, poneerde Rob Limper, directeur van de Vereniging Openbaar Onderwijs in *Trouw* van 19 oktober. Limper geeft wel een erg scheef beeld van de vrijheid van onderwijs. De Grondwet zegt helemaal niet dat scholen mogen segregeren. Artikel 23 geeft de ruimte aan scholen die vanuit een bepaalde religieuze of pedagogische overtuiging willen werken, zogenaamde bijzondere scholen. Als die scholen een bepaald

minimum aan leerlingen hebben en verder aan de eisen van de wet voldoen, worden ze financieel aan andere scholen gelijk gesteld.

Dat die scholen vervolgens aan potentiële leerlingen en hun ouders vragen de religieuze of pedagogische overtuiging van de bijzondere school op zijn minst te respecteren is niet meer dan logisch. Dat heeft niets te maken met een vrijbrief om te segregeren. De laatste tijd klinkt wel vaker het geluid dat bijzonder (christelijke en islamitische) onderwijs beter kan worden afgeschaft. Limper ziet als bijkomend voordeel dat scholen zich dan meer op hun pedagogisch didactisch concept gaan onderscheiden. Dat is tegenstrijdig: onderscheid op grond van een bepaald concept was toch juist uit den boze? Merkwaardig dus om ineens voor onderscheid tussen scholen te pleiten en daarvan een stimulant voor de kwaliteit te verwachten. Dat is wel logisch gezien de praktijk van bijzondere scholen. Dit zijn meer dan gemiddeld scholen met een goede kwaliteit. Dat komt omdat ze ervaren dat hun duidelijke uitgangspunt samenbindend en inspirerend is. Consequent bijzonder onderwijs is daarom de beste garantie voor kwalitatief goed onderwijs. Ook als het gaat om integratie van de samenleving is daarom niemand met het verdwijnen van bijzonder onderwijs gediend. Integendeel: maak alle onderwijs bijzonder.

(Bron: Gijsbert van der Beek in: *Trouw*, 28 oktober 2009)

Bond: meld alle onbevoegde leraren

Scholen moeten worden verplicht om melding te maken van het aantal leraren op de school dat eigenlijk onbevoegd is les te geven. Dat schrijft de vakbond Leraren In Actie (LIA) aan de Tweede Kamer. Volgens de dit jaar opgerichte vakbond nemen middelbare scholen steeds vaker onbevoegde of onderbevoegde leraren aan, om het lerarentekort te lijf te gaan. Leraren In Actie vindt dat niet acceptabel. 'Ouders en leerlingen hebben recht op deze informatie', zegt de bond. LIA zegt geen leraren in moeilijkheden te willen brengen, maar alleen duidelijk te willen maken hoe groot het probleem is en wat de gevolgen kunnen zijn.

(Bron: *NOS Teletekst*, 2 november 2009)

M&P veertig

Wolter Blankert

Is een veertigste verjaardag reden voor een feest? De volwassenheid is bereikt, een mijlpaal, maar anderzijds lijkt de kans groot dat de helft erop zit, mogelijk de betere. Een dergelijke mijlpaal maakt een terugblik onvermijdelijk. Wolter Blankert dook in de archieven van uw jubilerende *Maatschappij & Politiek*.

Prof. Kuiper (oud-voorzitter Stichting Burgerschapskunde) en minister van Onderwijs van Kemenade zag de toekomst van *Maatschappijleer* vrolijk in. Uit: *Sociale Vorming* nr. 5, december 1976.

Laatst betoogde een *gerenomeerd geleerde* in een of andere *kwaliteitskrant* dat al binnen twintig jaar de mens onsterfelijk kan zijn. Alle organen konden dan worden vervangen door ze in serie te produceren. Dat klinkt weinig waarschijnlijk en niet erg aantrekkelijk. Zou u *Maatschappij & Politiek* eeuwig in uw brievenbus willen krijgen? De toekomst is ongewis, over het verleden valt meer met enige zekerheid te zeggen. De geschiedenis van dit blad is onlosmakelijk met die van *Maatschappijleer* verbonden. Dat lijkt en is logisch voor een vakblad, maar in de afgelopen veertig jaar is de doelgroep soms breder geweest. Af en toe borrelde de ambitie op om tot een publiekstijdschrift uit te groeien.

Mammoet

Maatschappijleer is een jong van de mammoet(wet) die in 1963 het levenslicht zag en in 1968 van kracht werd. Daarvoor al begonnen verschillende experimenteerscholen met de invoering, waardoor *Maatschappijleer* op een beperkt aantal scholen als bovenbouwvak ook in 1968 zijn intrede deed. Voor die tijd bestond er in de vorm van *Cuma* al een voorloper dat op kweekscholen, de latere pabo's, als vak op het rooster prijkte.

Juist een nieuw vak heeft een vakvereniging nodig. Zodra hogere machten een vak immers op het lesrooster plaatsen, dienen gevestigde machten er zorg voor te dragen dat het daarop blijft. Zo was het zaak dat de net opgerichte Nederlandse Vereniging van Leraren *Maatschappijleer* (NVLM) zich tot een 'gevestigde macht' kon ontwikkelen om het vak te koesteren en te verdedigen. Meer nog dan tegenwoordig bood een blad bij uitstek een spreekbuis voor de vereniging, het middel om de leden te bereiken en standpunten uit te dragen. Zo zag in 1969 het vakblad voor *Maatschappijleer* het levenslicht. De inhoud van dit blad, dat door de vereniging zelf in stencilvorm werd geproduceerd, bestond uit verenigingsnieuws en heel veel visies op het vak.

Uitgever

Om een echt blad dat een beetje toonde te kunnen uitbrengen, werd contact gezocht met Wolters-Noordhoff in Groningen. Die uitgeverij bracht als promo-

tieactiviteit meer vakbladen uit, evenals de (gratis) lerarenagenda. Zo rolde in 1971 het eerste nummer van *Sociale Vorming* van de persen. *Politiek* vermeed men nog, Maatschappijleer was immers in de eerste plaats bedoeld om de maatschappij kritisch te beschouwen, de staatsinrichting bleef bij Geschiedenis. Het formaat was iets kleiner dan tegenwoordig, de artikelen langer. Naast voorbeelden van, of suggesties voor lesmateriaal vulden de ontwikkelingen binnen het vak bijna altijd het grootste deel van *Sociale Vorming*. De inhoud van het vak was toen nog niet uitgekristalliseerd en methoden ontbraken. Het blad vulde dit hiaat op. Het huwelijk met de uitgeverij ontspoorde in de loop der jaren. De redactie vond dat de uitgeverij te veel op de centen lette en idealisme ontbeerde. Als een huwelijk eenmaal mankementen gaat vertonen, worden alle slakken met zout bestrooid. Zo verweet de redactie de uitgever dat die 'geen marxistische lesmethoden uitbracht'. Op den duur kreeg de uitgever genoeg van de schimpscheuten aan zijn adres en beëindigde de samenwerking.

Debat

Dit leidde tot een fel debat over de toekomst van het blad (met de daarbij behorende verwijten over en weer) tussen de redactie en het NVLM-bestuur. De redactie eiste een volstrekt onafhankelijke periodiek met een even onafhankelijke redactie, in eigen beheer uitgebracht;

in de praktijk terug naar de stencilvorm. De NVLM zag niets daarin en wilde het tegendeel: een echt blad met een bredere doelgroep. Daarvoor had de Stichting Burgerschapkunde in Leiden (de voorganger van de huidige uitgever, het Instituut voor Publiek en Politiek in Amsterdam) het bestuur al benaderd om samen een blad uit te geven, met ook vormingswerkers als doelgroep. Na verhitte discussies slaagde het bestuur erin een nipte meerderheid van de leden voor deze samenwerking, gericht op een nieuw blad *Politieke & Sociale Vorming*, te winnen. Deze titel werd het eerst gebruikt in oktober 1981, maar verdween daarna weer van het omslag. Pas het aprilnummer van 1983 bezegelde de nieuwe opzet.

Het ging om vier dikke themanummers, circa zestig pagina's per keer, met voornamelijk diepgravende artikelen. Daarnaast gaf de NVLM nog een *verenigingsorgaan* uit. In 1984 werden beide uitgaven samengevoegd en het aantal nummers per jaar op acht gebracht. Volgens de opzet verschenen afwisselend thema- en varianummers. Desondanks bleven de themanummers overheersen en kreeg genoemde afwisseling pas jaren later echt zijn beslag. In 1999 veranderde de naam in *Maatschappij & Politiek*, met als ondertitel *Vakblad voor Maatschappijleer*, waarbij lidmaatschap van de NVLM en een abonnement op het blad werden ontkoppeld. De afwisseling tussen thema- en varianummers kreeg langzamerhand een minder krampachtig karakter.

De eerste jaargangen van *Maatschappijleer* en *Sociale Vorming* werden door een niet aflatende discussie over een leerplan Maatschappijleer beheerst. Over één fundamenteel uitgangspunt leek men het echter toch wel eens, gek genoeg nu juist een uitgangspunt waarvan men zou denken dat er tot in de eeuwigheid fundamenteel van mening over zal worden verschild: 'Volgens ons staat de visie die men op mens en maatschappij heeft centraal.' (*Sociale Vorming*, 1975, nr. 6)

langer is de regel. Het valt op dat er tot 1984 een hoofdredacteur ontbrak. Dat zal wel een gevolg zijn van het gelijkheidsbeginsel dat bij Maatschappijleer hoog in het vaandel stond. Voor de redactie, en hopelijk ook voor de lezer, leverde het een aangename verrassing op dat nog voor het jubileum het blad in kleur kon gaan verschijnen. Van ons zult u dan ook geen kwaad woord over de uitgever horen. Die tijden liggen ver achter ons. Sinds het blad bij de huidige uitgever is ondergebracht, heeft steeds dezelfde vormgever het uiterlijk bepaald, zonder concurrentie de langst zittende *redacteur*. Het is een prestatie dat die vormgeving voortdurend door Addy de Meester is aangepast en verbeterd, al was het de bedoeling u in dit historisch relaas niet met namen te vervelen. Over veertig jaar of eerder gaat het blad driedimensionaal verschijnen, al of niet met speciaal brilletje, u kunt ons houden aan die toezegging. ◀

Wilt u op dit artikel reageren, stuur dan een e-mail naar:
w.blankert@maatschappijenpolitiek.nl.

Bij de persconferentie van minister Van Kemenade ter gelegenheid van de doop van een nieuw leerplan voor het vak Maatschappijleer was de NVLM en Sociale Vorming sterk vertegenwoordigd (11 november 1976)

Redactie

Ten aanzien van de samenstelling van de redactie blijkt dat redacteur van *Maatschappij & Politiek* kennelijk geen zwaar beroep is... dus geen hoop op vroege AOW. Vele redacteurs houden het lang uit, naast een daar omheen vliegende groep. Ook de hoofdredacteurs houden het niet snel voor gezien; vijf jaar of

Interview met oud-hoofdredacteur Wim Rasing

M&P als forum

Hans van der Heijde

Veertig jaar *Maatschappij & Politiek* vraagt om reflectie. Bij uitstek voormalig hoofdredacteurs worden daartoe goed in staat geacht. Op uitnodiging van de huidige hoofdredacteur kijkt zijn voorganger Wim Rasing naar het verleden, heden en toekomst van het vak en zijn blad: de eigen smoel van Maatschappijleer.

Wim Rasing (1956) maakte van november 1996 tot juni 2004 deel uit van de redactie van *Politieke & Sociale Vorming* en *Maatschappij & Politiek* en was van januari 1997 tot juni 2004 hoofdredacteur. Hij was van maart 1984 tot 1 augustus 2007 docent Maatschappijleer aan het Arentheem College in Arnhem, locatie Middachtensingel, zowel voor vwo, als havo en mavo/vmbo, en vanaf oktober 1985 tot op heden als docent Maatschappijleer (en Filosofie) verbonden aan het Stedelijk Gymnasium Arnhem.

Hans van der Heijde: Al zolang Maatschappijleer bestaat debatteren maatschappijleraren over de vraag of het vak in de eerste plaats een vormingsvak is, of juist een kennisvak, dat aansluiting bij de sociale wetenschappen moet zoeken. Hoe kijk jij tegen dat debat aan en wat is jouw positie daarin?

Wim Rasing: 'Een voortdurende bezinning is een kenmerkend aspect van het vak Maatschappijleer. Dat is maar goed ook, zou ik willen zeggen. Het houdt allen die (inhoudelijk) bij het vak zijn betrokken scherp. Immers, het dwingt een ieder tot een geregelde reflectie op de normatief geladen vraag waar we nu eigenlijk helemaal mee bezig zijn, waarbij de onderliggende vraag is naar de zin of waarde ervan, en of het eventueel niet anders en beter kan of moet. De bezinningsvraag is overigens eigen aan de (sociale) wetenschappen. Toen ik midden jaren zeventig Antropologie studeerde kwam de vraag wat dat eigenlijk was en/of zou moeten zijn ook al met enige regelmaat aan de orde. Toen er voer ik dat - naïef als ik wellicht was - als een shock; nadien en tot op heden zie ik het als een groot goed dat men zich op de grondslagen van elk vakgebied bezint.

Inhoudelijk gaat het bij Maatschappijleer vooral om het element van vorming of

Een docent schrijft in 1975 over zijn lessen politiek in mavo-4: 'Na twee maanden politiek bezig te zijn geweest, moet ik konkluderen dat het positieve effect waarschijnlijk gering is, terwijl het bij sommige leerlingen zelfs averechts heeft gewerkt. (...) Veel mensen zijn allergisch geworden voor het verschijnsel politiek, en voor het werken in subgroepjes.' (*Sociale Vorming*, 1975, nr.7)

Uit
40 jaar
M&P

kennis. Dat is natuurlijk geen tegenstelling of, als het dat wel is, een valse. Vorming tot, laten we zeggen, bewuste en betrokken staatsburgers kan niet anders dan op kennis van het maatschappelijk leven zijn gebaseerd. Kennis nemen van het maatschappelijk leven waaraan allerlei problemen en/met tegengestelde belangen eigen zijn, brengt vanzelf al stellingname - en dus vorming - met zich mee. Het vinden van een goede balans tussen kennisoverdracht en meningsvorming is de uitdaging waarvoor docenten Maatschappijleer zich gesteld zien. Hierbij moet een ieder zich bewust zijn van het gegeven dat beide aspecten op zichzelf ook niet waarde vrij zijn. Aansluiting bij de sociale wetenschappen zoeken is belangrijk, maar dan vooral vanuit strategisch oogpunt. Dat Maatschappijleer uit meerdere sociale wetenschappen put en dat er geen *vervolgstudie Maatschappijleer* bestaat heb ik altijd eerder als een pluspunt dan een minpunt gezien. We zijn geen voorbereiding op, noch gekoppeld aan één specifiek vervolgvak. Belangrijk is dat het vak Maatschappijleer juist zijn onafhankelijkheid of eigenheid benadrukt: een schoolvak waarbij men kennis neemt en krijgt van begrippen en vraagstukken die in meerder sociale wetenschappen aan bod komen en waarover men een eigen positie kan in-

nemen en beargumenteren. Hierdoor onderscheidt Maatschappijleer zich van de bètavakken, maar ook van andere maatschappijvakken. Deze eigen smoel van Maatschappijleer moet vooral zo blijven. Daarom moet het examen vak ook *Maatschappijleer* heten en niet *Maatschappijwetenschappen*. Met de laatste term komt onvoldoende het vormende aspect tot uitdrukking en lijkt Maatschappijleer niets meer te zijn dan een voorbereiding op de maatschappijwetenschappen, die bovendien ook niet allemaal aan bod komen.'

Hoe moet Maatschappijleer zich inhoudelijk en didactisch ontwikkelen om de plaats op te kunnen eisen die jij het vak toedicht?

'Om de eigenheid en de positie van Maatschappijleer te handhaven moet de vakinhoud worden bewaakt, dat wil zeggen dat maatschappelijke ontwikkelingen en ontwikkelingen in de sociale wetenschappen voortdurend op hun relevantie voor de vakinhoud worden gemonitord (om maar eens een moderne kreet te gebruiken). Maatschappijleer moet bij de tijd blijven, zonder daarbij overigens de kern van de eigenheid (bijvoorbeeld de benaderingswijzen van maatschappelijke vraagstukken) op te geven. Hoe moet, bijvoorbeeld, het populisme à la Wilders in de vakinhoud van Maatschappijleer worden ondergebracht? Wat zijn de werkelijke sociale achtergronden van populistisch succes in relatie tot de *gevestigde* politiek? Hoe wordt hierover in de Politologie (theoretisch) gedacht? Dat zijn vragen die men moet stellen, beantwoorden en mogelijk binnen de vakinhoud van Maatschappijleer opnemen. Aansluiting bij de leef- en belevingswereld van leerlingen is mooi (of mooi meegenomen), maar is geen doorslaggevend criterium. Didactisch ligt de uitdaging vooral bij de kwestie van de informatietechnologie. Enerzijds moet Maatschappijleer zich verder op de mogelijkheden en de voors en tegens van het gebruik van meer ICT in het onderwijs bezinnen, anderzijds moet het leerlingen ook leren en stimuleren om kritisch naar het gebruik van informatietechnologie te leren kijken. Essentiële kwesties, zoals hoe het gebruik van de moderne informatietechnologie zelf een factor in maatschappelijke kwesties is (denk bijvoorbeeld aan de rol

van *twitteren* bij - het neerslaan van - de recente protesten tegen de verkiezingsuitslag in Iran of bij de DSB-kwestie) of de ongecontroleerde/oncontroleerbare internetcommunicatie, moeten in het hart van het vak Maatschappijleer komen te staan. Uitdagingen te over, zo lijkt me.'

Tijdens de periode dat je hoofdredacteur was heeft dit blad enkele ingrijpende wijzigingen ondergaan. Van Politieke & Sociale Vorming werd het tot Maatschappij & Politiek omgedoopt. Als M&P werd het blad organisatorisch losgekoppeld van de NVLM. Dat luidde veranderingen in die zich na jouw vertrek uit de redactie hebben doorgezet. Welke juich je toe, welke verafschuw je en wat mis je?

'De komst van meer kleuren in *Maatschappij & Politiek* kan ik alleen maar toejuichen. Het gaat natuurlijk om de inhoud. De kwaliteit van een blad als *Maatschappij & Politiek* hangt sterk samen met het antwoord van de (hoofd)redactie op de kernvragen: 'waarvoor is *Maatschappij & Politiek* bedoeld en voor wie: wie vormen de doelgroep en waarmee is deze (het meest/ het best) gediend? Het voorzien in, voor de doelgroep - zijnde vooral docenten Maatschappijleer - relevante vakinhoudelijke, maatschappelijke en didactische informatie moet deel uitmaken van het antwoord. *Maatschappij & Politiek* is nu eenmaal een vakblad. Hierin slaagt het blad mijns inziens voldoende tot goed.

'Wat ik graag zou zien, is meer debat of discussie over maatschappelijke, politieke en onderwijskundige ontwikkelingen met en tussen lezers: Maatschappij & Politiek als forum.'

Wat ik mis of, beter gezegd, graag zou zien, is meer debat of discussie over maatschappelijke, politieke en onder-

wijskundige ontwikkelingen met en tussen lezers: *Maatschappij & Politiek* als forum. Uit ervaring weet ik echter dat dit moeilijk van de grond komt, hetgeen toch vreemd is, gelet op de kwaliteiten en betrokkenheid die men de doelgroep van *Maatschappij & Politiek* mag toedichten.

Wat ik verder zeer zou toejuichen zijn grotere en wat meer diepgaande analytische en/of beschouwende artikelen over belangrijke maatschappelijke en politieke processen. Dergelijke stukken, waarin allerlei dwarsverbanden worden gelegd en achterliggende oorzaken worden geanalyseerd, zijn behulpzaam bij het grip krijgen op allerlei belangwekkende ontwikkelingen die met de vakinhoud van Maatschappijleer hebben te maken en waarvoor docenten in de dagelijkse praktijk van hun bestaan vaak niet de tijd vinden om zich in te verdiepen. Ik denk aan beschouwingen over de integratieproblematiek, verruwend omgangsvormen, de effecten van de almaar oprukkende managementcultuur in veel sectoren (zoals onderwijs, zorg, bedrijfsleven) marktwerking en overheidstaken, de blijvende kloof tussen burger en politiek, de problematiek van mens, milieu en ontwikkelingssamenwerking, nieuwe vormen van massa- en interpersoonlijke communicatie en sociale omgang door de moderne technologie, de kennis-economie en sociale stratificatie, de vergrijzing en de financiering ervan (en allerlei verbanden hiertussen). Kortom: beschouwingen die Nederlandse denkers van het kaliber Cees Schuyt, Paul Schnabel, Abram de Swaan, Paul Scheffer, Hans Achterhuis, Gabriël van den Brink, (wijlen) Bart Tromp of, zo u wilt, Geert Mak zouden kunnen produceren. Het komt me voor dat ook andere lezers dergelijke artikelen zouden kunnen waarderen omdat ze docenten behulpzaam zijn bij het overstijgen van de leerstof zonder dat ze daarvoor vuistdikke boeken hoeven te lezen (of het haalbaar is om dergelijke stukken geplaatst te krijgen is natuurlijk vers twee). Niettemin vind ik nog steeds veel van mijn gading in *Maatschappij & Politiek* en daarom mag ik niet besluiten zonder een felicitatie met het veertigjarige bestaan van dit blad. Van harte.' ◀

Wilt u op dit interview reageren, stuur dan een e-mail naar: h.vanderheijde@maatschappijenpolitiek.nl.

Scholierenverkiezingen

Vlak voor de gemeenteraadsverkiezingen kunnen uw leerlingen meedoen aan de Scholierenverkiezingen. Zij kunnen hun stem uitbrengen op de partijen die in de gemeente waarin uw school staat aan de raadsverkiezingen meedoen.

Wanneer?

Op maandag 1 en dinsdag 2 maart kunnen middelbare scholieren in heel Nederland hun stem uitbrengen. Docenten kunnen hun school opgeven via www.scholierenverkiezingen.nl. Voor iedere aangemelde scholier wordt dan een unieke oproepkaart gemaakt. Daarmee kan via internet een stem worden uitgebracht.

Hoe werkt het?

Op de website www.scholierenverkiezingen.nl vindt u een praktische handleiding waarin stap voor stap staat beschreven hoe u de verkiezingen op uw school kunt organiseren.

Meld u aan op:

www.scholierenverkiezingen.nl

Onttovering van het wereldbeeld in veertig jaargangen

Breuklijnen van Maatschappijleer

Gerard van Rossum

Bladerend door veertig jaargangen *Maatschappij & Politiek* (en zijn voorlopers) blijkt dat de ontwikkeling van het vak Maatschappijleer naadloos de politieke en maatschappelijke modes en trends volgt. Enerzijds is het vak dit aan zijn aard verplicht, anderzijds vormt deze slaafsheid ook zijn zwakte. In het vakblad zijn, parallel aan de echte wereld, duidelijke breuklijnen vast te stellen, breuklijnen die globaal met de overgang naar een nieuw decennium lijken samen te vallen.

1970: Hoogte- en verzadigingspunt van de revolutiejaren. Het vak Maatschappijleer wordt door de uitvoerenden, tegen de bedoeling van de bedenkers en de wetgever in, beschouwd als een breekijzer in het vermolmde onderwijs en als een bewustmakingsvak voor de onderdrukte jongeren: 'Dat bepaal ik zelf wel!'. De onderwerpen zijn praktisch, activistisch en ideologisch. Het lesmateriaal is vaak rechtstreeks afkomstig van actiegroepen en vormingsinstituten.

1980: De bevoegdheidsregeling. Economische crisis. Partijen schudden hun ideologische veren af, docenten hun wilde haren. De onderwerpen worden door de lerarenopleidingen aangedragen. De sociale wetenschappen krijgen meer ruimte. De aanpak is nog sterk vormend en belerend, ook ideologisch. Het bijbrengen van een democratische basishouding blijft het doel. De invoering van het examenvak (toetsbaarheid!) trekt sporen in de aanpak.

1990: Einde van de Koude Oorlog. De ontideologisering zet door. Het vormingsaspect verliest steeds meer terrein. De thema's krijgen een overzichtskarakter, hun behandeling wordt neutraler, meer definiërend. Het thema Politiek verhuist van vorming naar kennisoverdracht. Democratie wordt als een van de mogelijke regeringsvormen behandeld. Cultuurrelativisme.

2000: Het nieuwe vijandbeeld. 11 September, opkomst populisme, integratiedrama. Het einde van het cultuurrelativisme. Politiek bewustzijn wordt nationaal bewustzijn. Democratische burgerschapsvorming krijgt haar urgentie terug, maar krijgt een meer conserverend karakter. De beweging richting feiten en kennis laat zich echter niet meer terugdringen, culminerend in een splitsing in twee vakken: Maatschappijleer voor de vorming en Maatschappijwetenschappen voor de kennisoverdracht. Concepten vervangen de thema's.

Aanpak van de thema's

Maatschappijleer, Sociale Vorming, Politieke & Sociale Vorming, Maatschappij & Politiek: aan de naam van het blad, die ook bijna parallel aan de decennium-overgangen wijzigde, is de trend van

vorming naar kennisoverdracht, van beleren naar leren, af te lezen. Ook de vele themanummers vormen daarvoor een rijke bron. De aanpak van die thema's bewoog sterk met het heersende politieke klimaat mee. Om dit aan te tonen volgt hier een impressie van die ontwikkeling aan de hand van de behandeling van een aantal vaak terugkerende thema's.

Macht, onderdrukking door structureel geweld, Derde Wereld, onderontwikkeling, uitbuiting, Koude Oorlog (vredesonderwijs, wapenwedloop, pacifisme). Evolueert naar politicologische benadering: neutrale definiëring van macht en machtsmiddelen.

Discriminatie - racisme (zwarzen in Verenigde Staten, later steeds dichterbij huis: gastarbeid, Molukkers, hun recht

Denkt u dat u modern bent als u eens een alternatieve werkvorm hanteert? Wat te denken van dit lijstje van aanbevolen werkvormen voor Maatschappijleer? 'Discussie/gesprek, rollenspel, poppenspel, toneelstuk schrijven/opvoeren, fotoreportage maken, geluidscollage maken, pamfletten en brochures schrijven, affiesjes maken, interviewen, enquêteren, draaiboek schrijven voor een reportage of film, hoorspel schrijven/opvoeren, tentoonstelling maken.' (Sociale Vorming, 1976, nr.8; in het oktobernummer van 1979 werd deze lijst tot een totaal van 71 verschillende, alternatieve werkvormen aangevuld!)

Uit
40 jaar
M&P

op verzet en actie). Evolutie van het thema aantoonbaar aan voorbeeld gastarbeid: van zielige, uitgebuite mensen tot integratie en radicalisering, in islam: racisme geen element meer, nadruk van rechten naar plichten, integratie.

Emancipatie van bevolkingsgroepen niet meer zonder meer bevorderd, gelijkheidsideaal genuanceerd. Vrouwenemancipatie van feminisme naar verdeling van zorg, glazen plafond. Emancipatie van immigranten geen apart item, lijkt al voltooid door emancipatie van arbeidersklasse, de onderdrukking van vrouwen en homo's richt de emancipatiestrijd juist tegen immigranten.

Criminaliteit: aanvankelijk rechtsstaat, rechten van verdachten, politiegeweld. Oorzaken criminaliteit eerst armoede en onderdrukking, later steeds meer *nature*; evoluerend tot misdaad als maatschappelijk probleem, als overlast, als te bestrijden afwijkend gedrag: hogere straffen? Zelfs doodstraf wordt weer bespreekbaar.

Media eerst als probleem: verzuiling, vertrossing was toen heel actueel, commercialisering, manipulatie, reclame/beïnvloeding, macht. Later als verschijnsel: massacommunicatie, hoe het werkt, neutraal. Nu is het als thema helemaal weg. Massacommunicatie nu als concept.

Milieu: kernenergie, bedrijfsleven. Later meer: onze schuld, gaat als alle onderwerpen sterk mee met de heersende opinie en het politieke klimaat. Deze strijd wordt radicaler, want urgenter? In de vorm van duurzaamheid verdwijnt het naar economie, klimaatproblematiek gaat naar natuurwetenschap? Gedragselement (*footprint*) naar Maatschappijleer?

Politiek/democratie: democratische burgerschapsvorming (verhuist nu naar Maatschappijleer?) wordt Politicologie? Transparantie en corruptiebestrijding komen ervoor in de plaats.

Europa: van propaganda tot scepsis, gelijke tred houdend met de stemming in het land.

Waarden en normen, misschien wordt dit begrip van politiek misbruik gered door het van de vorming aan de Maatschappijwetenschappen (Sociologie) terug te geven. Waarden en normen (de CDA-volgorde) wordt weer normen en waarden (de sociologische volgorde)? (*Maatschappij & Politiek*, april 2004)

Tolerantie: vroeger axiomatisch, nu geproblematiseerd, vrije meningsuiting, medeburger is nu tegenstander, niet meer de overheid.

Onderwijs - eerst school als onderdrukingsapparaat, medezeggenschap en mondigheid leerlingen. Later uitsluitend onderwijstechnische onderwerpen. Veel discussies over onderwijsvernieuwingen, hoe het vak daaraan aan te passen. Vaardigheden (competenties) of kennis? (Derde poot *houding* stierf al eerder een zachte dood.) 'Kennis kan niet verouderen', verzucht de redactie in *Maatschappij & Politiek* van april 2004.

Zijn de leerlingen niet al door het jarenlang functioneren van het onderwijs als vormingsinstituut bedorven?

Leerling al bedorven?

Met het nieuwste rapport is de boedelscheiding tussen feit en mening, tussen vorming en kennisoverdracht, waarvoor velen al vanaf de pionierstijd ijverden, eindelijk definitief: er is nu Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen. Maar is het niet te laat, zijn de leerlingen niet al door het jarenlang functioneren van het onderwijs als vormingsinstituut bedorven? In het Verzetsmuseum leidde schrijver dezes vorige week een klas met 14-jarigen rond. Ze ontvingen een werkmop met feitelijke vragen waarvan de antwoorden in de tentoonstelling zijn te vinden. Ze keken niet of nauwelijks rond, maar deden wat ze gewend zijn: bij elke vraag de koppen bij elkaar steken en uit het hoofd hun *mening* geven. ◀

Wilt u op dit interview reageren, stuur dan een e-mail naar: g.vanrossum@maatschappijenpolitiek.nl.

Commentaar van een pionier op het nieuwe Maatschappijwetenschappen

Bij de veertigste jaargang

Ruud Veldhuis

In de zomer van 1971 werd Ruud Veldhuis gebeld door een schooldirecteur die, wegens een overlijdensgeval, met onmiddellijke ingang een leraar Geschiedenis en Maatschappijleer zocht. Veldhuis had aan de Universiteit van Amsterdam zijn kandidaatsexamen Politieke en Sociale Wetenschappen gehaald, maar ontbeerde leservaring. Hij is dat jaar met Maatschappijleer begonnen, heeft dat dertien jaar volgehouden en is daarna bij het Instituut voor Publiek en Politiek terechtgekomen. Een pionier aan het woord.

Als ik vanuit mijn ervaring als docent Maatschappijleer vanaf 1971 naar het huidige examenprogramma Maatschappijwetenschappen kijk, dan zou ik daar zo mee aan de slag willen.

Toen ik begon was Maatschappijleer op het lesrooster gezet zonder dat er een curriculum was, laat staan opgeleide leraren. Een door het Ministerie van Onderwijs ingestelde Commissie Modernisering (sic!) Leerplan Maatschappijleer begon trainingen voor docenten te organiseren. Daarna kwam een door onderwijsminister Jos van Kemenade ingestelde commissie met een *Raamleerplan* dat door hoogleraar Sociologie Gerrit Kuiper (Vrije Universiteit in Amsterdam) werd voorgezeten. Met die sociologische benadering heb ik in de klas nooit uit de voeten gekund, met Kuiper heb ik jaren samengewerkt omdat hij voorzitter was van het bestuur van Stichting Burger-schapskunde.

Houvast voor de inhoud van de lessen kreeg ik pas met de in 1975, door de gezamenlijke vakdidactici Maatschappijleer gepubliceerde *Terreinafbakening*

voor *Maatschappijleer*. Daarin werd Maatschappijleer als sociale en politieke vorming opgevat. Er werden zeven kernthema's voor Maatschappijleer beschreven, waaruit de docent zijn lessen diende samen te stellen: primaire samenlevingsvormen, school, massamedia, seksualiteit en maatschappij, jeugdsubcultuur, arbeid en politiek. De centrale begrippen, die vooral toepasbaar voor het thema Politiek waren, waren macht, beleid en systeem en de begrippen conflict, heerschappijvormen en belang.

Avondgroep

In dezelfde periode ontwikkelde Bernard Crick, de *founding father* van Maatschappijleer in Engeland (*Citizenship*) enkele basisbegrippen voor *political education*. Hij onderscheidde een model van afhankelijkheidsrelaties met drie gebieden *government, relationships* en *people*. De kernbegrippen hierbij waren *power, authority, order, law, justice, representation, pressure, natural rights, individuality, freedom* en *welfare*.¹

Waar ik als docent veel aan heb gehad, was de avondgroep van leraren Maatschappijleer die sinds midden jaren zeventig maandelijks op het Instituut voor Vakdidactiek in Amsterdam bijeenkwam. Daar wisselden docenten hun ervaringen uit, gaven vakdidactici Willem Langeveld en Ingrid van de Pavert suggesties en werden lesplannen gemaakt en gepresenteerd. De productie uit die pioniersfase vond zijn weerslag in het tijdschrift van de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer, dat toen *Sociale Vorming* heette en bij Wolters Noordhoff werd uitgegeven. Aan die lessen lag bepaald nog geen conceptuele blauwdruk ten grondslag. In groepen docenten die vaak Politieke en Sociale Wetenschappen of Sociologie hadden gestudeerd, werden lesplannen ontwikkeld. Deze werden onmiddellijk in de lespraktijk getoetst. Op die manier is ook het auteurscollectief Nicolaas, Van Praag en Veldhuis ontstaan, dat op verzoek van een bevriende uitgever zijn gestencilde lessen in de serie *Kernthema's Maatschappijleer* uitgaf. De benadering die hierbij werd gebruikt was afkomstig van Hans Dieteren en Tjerk Busstra die in het blad *Politieke & Sociale Vorming* aan de kwalitatieve ontwikkeling van het vak hebben bijgedragen. Hun zogenaamde aspectenbenadering is later bij de beschrijving van de examenonderwerpen overgenomen.

Sociaal-culturele aspecten

Waarden, normen, sociale groepen

Sociaaleconomische aspecten

Sociaaleconomische structuren, de rol van de diverse sociaaleconomische en belangen groepen

Politiek-juridische aspecten

Wetten, overheidsbeleid, politieke gezichtspunten

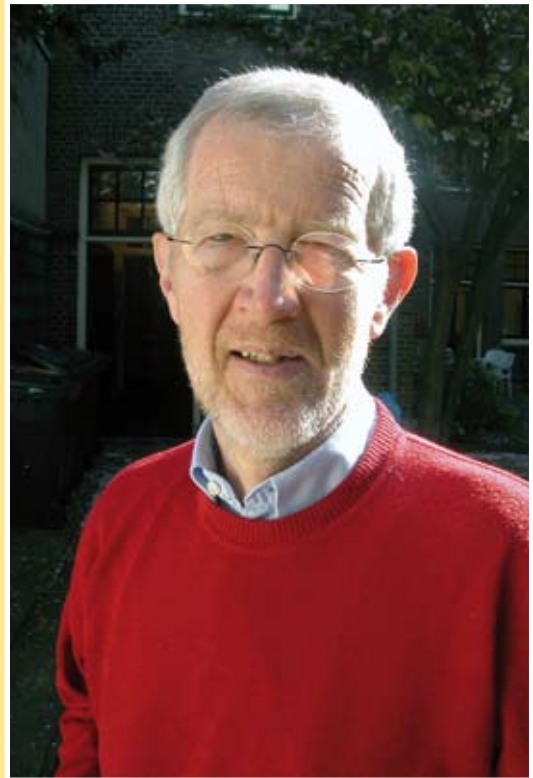
Maatschappijwetenschappen

Het is een verademing om nu naar de programmavoorstellen voor Maatschappijwetenschappen te kijken. Als docent Maatschappijleer heb ik mij altijd op het standpunt gesteld dat Maatschappijleer

een vak is als alle andere schoolvakken. Maatschappijleer is niet alleen een discussievak, maar ook een vak waar leerlingen iets kunnen leren. Dat betekent ook dat er cijfers moeten worden gegeven en dat het vak bij de overgang meetelt. Dit nieuwe vak belooft een stevige basis uit Sociologie en Politicologie te leggen, maar dan moet de bevoegdheid van docenten ook tot die academische disciplines worden beperkt. In de beginfase van Maatschappijleer kreeg het vak een stevige sociologische stempel via de sociologen Gerrit Kuiper, Jan Berting en Jos van Kemenade. Pas in de jaren negentig kwam steun van de hoogleraren Politicologie Jan van Deth en Andries Hoogerwerf. De opinieleiders binnen het vakgebied concentreerden zich zo op het overleven van het vak en met uitvechten van hun onderlinge richtingstrijd, dat ze verga-ten steun van gevestigde wetenschappers voor hun vak te zoeken. Met de introductie van Maatschappijwetenschappen wordt een ontwikkeling afgerond van een schoolvak waarin discussie, bewustwording en standpuntbepaling centraal stonden, naar een vak dat een wetenschappelijke kijk op samenleving en politiek bevordert.

Evolutie

Het gaat te ver om met de introductie van Maatschappijwetenschappen van een paradigmawisseling te spreken. De veertig jaargangen van *Sociale Vorming* tot *Maatschappij & Politiek* die Gerard van Rossum heeft doorgeploegd, laten een ontwikkeling van het vak zien (zie pagina 8). Met Maatschappijwetenschappen wordt wel een volstrekt andere benadering gekozen. Vanaf 1970 was de *leerling* vooral het *uitgangspunt* en werden themavelden benoemd waaruit de docent lesthema's kon kiezen die voor de leerling relevant waren, zoals gezin (primaire samenlevingsvormen), school, seksualiteit en media. De begrip-

Ruud Veldhuis

Uit
40 jaar
M&P

In 1983 kwam *Sociale Vorming* met een special over popmuziek en wat daarmee in de klas kon worden gedaan. De vele roemruchte bands en artiesten uit de jaren zestig die daarin opdoken (Bob Dylan!) doen echter vermoeden dat het toch vooral de smaak van de docenten was die moest prevaleren. Voor de commerciële hitjes van de vroege jaren tachtig was natuurlijk geen goed woord over.

pen die op de thema's werden losgelaten, dienden om de lesstof te ordenen. Het nu gepubliceerde examenprogramma Maatschappijwetenschappen wekt de indruk dat vanuit de basiswetenschappen Sociologie en Politicologie concepten zijn geselecteerd waarmee naar de *samenleving* wordt gekeken. Het grote voordeel is dat leerlingen een samenhangende basiskennis van Sociologie en Politicologie verwerven waarmee ze politiek en samenleving kunnen analyseren. Het rapport komt hiermee in de buurt van hetgeen toenmalig bestuurslid Gerard van Rossum tijdens de jaarvergadering van de NVLM voorstelde en wat nogal commotie teweeg bracht: om in de havo- en vwo-bovenbouw Maatschappijleer door Politicologie te vervangen.²

Effectiviteit

Uit onderzoeken blijkt dat kennisoverdracht niet zaligmakend is om leerlingen maatschappelijk actief en politiek bewust te maken. Daar is meer voor nodig. Veel zal afhangen van de docent en hoe het vak in de school is ingebed. Belangrijk voor het aanleren van democratische instellingen en de bereidheid tot participatie van leerlingen is dat leerlingen in de les de mogelijkheid tot interactie krijgen, dat het klimaat in de klas en in de school democratisch is en dat bij actuele maatschappelijke en politieke ontwikkelingen wordt aangehaakt. ◀

Noten

1. B. Crick, and D. Heater, *Essays on political education*, The Falmer Press, Lewes, 1977.
2. *Politiek & Sociale Vorming*, 1979.

Ruud Veldhuis is politicoloog, was docent Maatschappijleer en was werkzaam bij de Stichting Burgerschapkunde en het Instituut voor Publiek en Politiek.

Wilt u op dit artikel reageren, stuur dan een e-mail naar:
menp@publiek-politiek.nl.

Foto: Koen van Rossum

Uit achttien jaargangen Grom

2009

Zelf ben ik van de demografische bult die al een halve eeuw de dienst uitmaakt en alle voordelen van de welvaart naar zich toetrekt. Maar echt ervan genieten doe ik niet. Het blijft tobben. Heb ik het wel verdiend en is het niet zo weer geronnen? Mijn kinderen moeten al harder sappelen dan ik ooit. En in wat voor economie komen de twee kleinzonen terecht?

2008

We hebben een geslaagde Docentendag achter de rug. Het lerarenbestand verjongt en vervrouwelijkt zienderogen en dat is hard nodig, want wij, grijs geworden heren van de geboortegolf, verdwijnen binnenkort massaal achter de geraniums.

2007

Als je bij het definiëren van macht een te laag abstractieniveau kiest, dan raak je verward met machtsmiddelen als gezag, geweld en dwang en komt gemakkelijk de nadruk op het misbruik te liggen. Zo kun je leerlingen niet duidelijk maken dat je om goede dingen te doen ook macht nodig hebt. Macht is het vermogen mensen iets te laten doen waar ze uit zichzelf niet waren opgekomen of, sterker nog, waar ze oorspronkelijk zelfs tegen waren. Politiek heet dat.

2006

De Mammoetwet baarde Maatschappijleer, mijn kandidaats Politicologie mijn bevoegdheid het te geven. Mijn handen jeukten. Het nieuwe prachtvak ging de revolutie veilig stellen. De universiteit was al om, nu de middelbare school nog. Geen ouderwets leraar zou ik zijn, maar een kritiese. Gezag had ik niet nodig, orde in de klas ook niet. De scholieren zouden immers aan spijkerpak en haardos direct zien dat ik aan hun kant stond.

2005

De extra miljarden die ons aardgas door de olieprijsexplosie opleveren kan Zalm gebruiken om vervoegd met het zoet te gaan strooien. Politiek is dat heel verleidelijk. In de politiek gelden niet alleen economische argumenten; een land is geen bedrijf. Om te overleven moet een kabinet wel vaker economisch niet zo handige beslissingen nemen.

2004

Het draagvlak voor de herziening van de VUT bestaat uit de instemming van het parlement, de mening van deskundigen en het stilzwijgende besef van urgentie onder de bevolking. Een kwart miljoen mensen op het Museumplein verandert daar niets aan. Al brengt De Waal een heel miljoen mensen op straat, dan nog heeft hij niet meer dan een deelbelang gemobiliseerd.

2003

Nuchtere leraren en ouders zijn niet gevoelig voor hypes. Ze weten uit de geschiedenis dat het wiel zichzelf steeds opnieuw uitvindt en dat het nooit voldoet. Ze weten dat er geen oplossingen bestaan, alleen problemen. Problemen los je op door nieuwe te veroorzaken. Vooruitgang betekent dat het algemeen menselijk tekort elke generatie opnieuw in een andere gedaante tot uitdrukking komt.

2002

Wat de nieuwkomer in werkelijkheid te zien kreeg, was dat niemand afstempelde, dat het gezag zich op alle fronten een 'fuck you' liet welgevallen, dat lege prullenbakken omringd waren door bergen vuil en dat op krenking van ego's een doodschop volgde. 'Oh, gaat het hier zo toe, dat kunnen wij ook, inburgeren is een fluitje van een cent!'

Moet aan de inburgering van allochtonen niet een herburgering van autochtonen vooraf gaan?

2001

Een ramp gebruiken voor een column riekt naar lijkenpikkerij, maar de verschrikkelijke brand in *Het Hemeltje* heeft een antropologische benadering nodig. Dan kunnen maatschappijleerdocenten er iets mee. In de media verbaasden de Volendammers ons met hun onderkoelde, cerebrale reactie, die een heldere inkijk bood in de aard van een vissersgemeenschap, met haar gesloten verwantschapsrelaties en haar genetisch verankerde ervaring met noodlot en rouw.

2000

Vragen naar de zin van het leven, beweert de positivist Piet Borst, is een psychiatrisch syndroom, een geestesziekte. Dat is wat hardhandig geformuleerd. Laten we het liever zo zeggen: filosoferen over het leven is typisch een bezigheid van oude, in het leven niet meer nodige mannen. Wie het leven niet meer leeft, maar beleeft, die rest slechts het nadenken.

1999

Het is puur door de druk van de media dat politici over de afstand kiezer-gekozene klagen. Nu ook weer, na de op zich normaal lage opkomst bij de Statenverkiezingen. Want is die eigenlijk wel zo laag? Bij de belangrijkste verkiezingen van de wereld, de Amerikaanse presidentsverkiezingen, komt soms ook minder dan de helft van de kiezers opdagen. Als de meerderheid geen gebruik van zijn stemrecht maakt, wees dan blij! De niet-kiezer vindt kennelijk dat het hier wel prima gaat, zonder hem.

1998

Uitvallers binnenboord halen, of liever voorkomen dat ze buiten de boot vallen, dat is een lovenswaardig beleidsdoel. Maar hier in Nederland, een van de rijkste landen ter wereld, met minuscule klassenverschillen? Sociale cohesie zat, zou ik zeggen. Benauwend veel soms. Het is hier geen Nicaragua, waar na een verwoestende modderlawine die een hele wijk wegvaagde, de ondergelopen *golf course* als eerste op orde is gebracht.

1997

Ouders verontschuldigen zich bij voorbaat tegenover het kind voor elke halfhartige poging tot gedragsbijsturing, die dan ook prompt mislukt. De eigen koers die het kind dan noodgedwongen volgt leidt vaak tot een schreeuwende behoefte aan grenzen, weerstand, bedding. De school biedt ook niets meer om zich tegen af te zetten, zich te profileren. Leraren willen ook alleen nog maar aardig worden gevonden, net als pa en ma in hun gescheiden woningen.

1996

De aangifte was één hilarische communicatiestoring.

- ... pas aangekomen Antillianen denk ik, geen Surinamers, die doen zoiets...
- Aan een mening heb ik niets, ik moet die jongens punt voor punt invoeren, wat het programma niet begrijpt, begrijpen wij ook niet. De huidskleur dus. Zwarte koffie?
- Nee, dank u. Oh, u bedoelt... die met het grote mes was lichter, beetje blauw ook, van de kou. Ze bibberden nogal.
- Verdachte één: melkchocola, verdachte twee: koffie verkeerd. Nu de lengte.

1995

Op een Montessorischool wachten leerlingen net zo lang met 'het zelf te doen' tot de leraar in tranen is of toch maar gewoon gaat lesgeven. Op een vrije school trekken leerlingen een al te fanatieke antroposoof hardhandig terug op aarde. 'We gaan toch niet sofen hè', smalen ze in koor als hij met de pastelkrijtjes komt aanzetten of zijn blik ten hemel wendt op zoek naar een leerzaam sprookje.

1994

Basisvorming! Waarom moeten wij onderwerpen behandelen die overduidelijk in de eerste plaats bij de ouders thuishoren? Wij horen aan jonge mensen gedegen kennis over te dragen, daar zijn we door de belastingbetaler voor ingehuurd. De hoeveelste poging is dit al niet een taai politiek ongerief op de scholen af te schuiven? Nu weer dat verheven emancipatiedoel: meisjes fietsbanden leren plakken en jongens wasvoorschriften laten lezen.

1993

Mensen zijn ongelijk en dat zit hem in de genen, zegt Galjaard. Gezinstrauma's, gepest op school, falend jeugdbeleid, stigmatiserend strafrecht, die spelen niet langer de hoofdrol in het drama mens. Ons gedrag komt voort uit het algemeen menselijk tekort, en niet andersom. Ik vind dat een geruststellende gedachte. Als leraar en vader kan ik veel minder schade toebrengen dan ik altijd dacht. Ik zal er geen misbruik van maken.

1992

Telefoon in de docentenkamer.

- Ik ben van Delinquentie en Samenleving, ik heb gezeten en wil in uw les komen!
 - Oh, nou, misschien, bij het thema Criminaliteit...
 - Oké, waar moet ik zijn, hoe laat?
 - Als we u nodig hebben nemen we wel contact op.
 - Dan ben ik hier misschien niet meer, het moet nu!
- Drie weken later, conciërge maakt voor het raam van mijn leslokaal cirkeltjes met wijsvinger rond oor. Dringend telefoon, kind onder tram, huis in brand, belastingfraude ontdekt.
- Bent u daar eindelijk, ik heb het wel honderd keer geprobeerd...

Grom

1969-1979

In gesprek met twee
lerarenopleiders

Verhoogde maar onzekere status

Hessel Nieuwelink

In dit jubileumnummer kijkt *Maatschappij & Politiek* met twee lerarenopleiders naar de status van het vak Maatschappijleer. Hans van Tartwijk is al lange tijd een steunpilaar van de tweedegraads opleiding in Tilburg. Janneke Nieuwesteeg is sinds een jaar lerarenopleider in Amsterdam. Beiden menen dat er met name in het mbo een hoop werk is te verrichten. Daarbij hebben lerarenopleidingen een belangrijke taak. Daarnaast 'is het goed als discussies over het vak meer gepolitiseerd raken'.

Hans van Tartwijk: 'In al die jaren vanaf 1974, toen ik als docent begon, is er veel veranderd in de goede zin van het woord. De komst van de lerarenopleidingen is daarbij natuurlijk belangrijk geweest, maar ook de ontwikkeling van methoden en de status die Maatschappijleer als examenvak kreeg. Daardoor telt het vak op veel scholen echt mee voor het overgaan en slagen. Helaas zijn er echter nog altijd scholen waar dat niet het geval is, zij het steeds minder. Aan studenten merk ik dan ook dat zij voor de opleiding kiezen omdat zij een goede docent hebben gehad en dat Maatschappijleer op hun school serieus wordt genomen. Ik ben daar echt heel enthousiast over!'

Janneke Nieuwesteeg: 'De positie is duidelijker en zichtbaarder geworden en daarnaast is het vak Maatschappijleer zakelijker geworden. Daar bedoel ik mee dat het uit de softe hoek is verdwenen. Het is niet meer het vak waar alles onder kan worden geschoven. De inhoud van Maatschappijleer is duidelijker omschreven. Voorheen was er een veel vrijer en vager imago en was het moeilijker om Maatschappijleer te verdedigen. Een gevolg van die verandering is de verhoging van de status. Ook de thematiek van het vak heeft duidelijk bestaansrecht, maar dat wordt niet direct aan Maatschappijleer gekoppeld. Op politiek niveau bestaat de wens dat het onderwijs meer aandacht aan normen en waarden besteedt, maar ook dat wordt niet altijd met Maatschappijleer verbonden. In algemene zin is het volgens mij nog steeds belangrijk dat wij voor het vak blijven opkomen, zowel binnen de school als erbuiten. Het is nog steeds nodig het bestaansrecht te verdedigen!'

Het mbo

Nieuwesteeg: 'In het mbo is het de afgelopen jaren echt verbeterd! Maatschappelijke en Culturele Vorming bestond alleen in de vrije ruimte. Nu is *Leren, Loopbaan en Burgerschap* (LLB) bij alle opleidingen verplicht. Hoe dat wordt vormgegeven staat niet vast maar dát er iets moet gebeuren is geborgd. Het *Brondocument Leren, Loopbaan en Burgerschap* is inhoudelijk leeg, maar het verplichte aspect maakt dat er een kans is om het goed in te vullen. Daarvoor deden veel scholen niets rondom het vak. Dat is dus duidelijk een verbetering!'

**Nog in 1995
wantrouwe
menig school-
recteur de opdracht
tot politieke vorming van
Maatschappijleer: 'Politieke
vorming? U moet mij eerst
maar eens uitleggen wat u
daar precies onder verstaat,
maar ik kan u nu wel zeg-
gen dat mijn leerlingen daar
geen chocola van kunnen
maken', aldus een directeur
van een mavo/vmbo-school
tegen Wolter Blankert.
(*Politieke & Sociale Vorming*,
1995, nr. 2)**

Uit
40 jaar
M&P

Van Tartwijk: 'Vergeleken met het algemene beeld ben ik minder enthousiast over het mbo. Binnen allerlei richtingen was er volgens mij sprake van een goed vak. Door de invoering van LLB zijn er steeds meer mensen die zich hiermee bezighouden zonder dat zij iets met Maatschappijleer te maken hebben. Dit is voor deze scholen en de docenten echt een heel moeilijke tijd! Lerarenopleidingen en de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM) hebben hier echt weinig invloed op gehad. Dat geldt eigenlijk voor alle vakken, ook voor Nederlands. Dat de NVLM nu met de staatssecretaris spreekt, vind ik echt heel goed en een compliment aan de NVLM is op zijn plaats!'

Nieuwesteeg: 'Voor Maatschappijleer is het nu de taak staatssecretaris van Onderwijs Marja van Bijsterveldt duidelijk te maken dat er inhoud in het Brondocument moet komen. Het is echt te vaag om te zeggen: "Je moet iets met maatschappelijke vorming doen". Randvoorwaarden van lessen moeten inhoudelijk ingevuld zijn. Nu is het Brondocument teveel op gedragscategorieën gericht. De vraag is hoe die naar lessen kunnen worden vertaald. Naast dat vormende aspect moet er ook echt aandacht voor de inhoud zijn. Mensen kunnen niet in het publieke domein participeren zon-

Hans van Tartwijk

Janneke Nieuwesteeg

der kennis van maatschappelijke instituties te hebben. Mbo'ers moeten daar meer over leren dan het Brondocument veronderstelt. De NVLM is met haar lobby inderdaad erg goed bezig.'

Van Tartwijk: 'In het vmbo is het iets anders. De invoering van Mens & Maatschappij is voor vmbo'ers niet zo slecht. Een probleem is wel dat het vak in grote lijnen Maatschappijleer met wat aardrijkskundige en geschiedkundige accenten is, maar door niet-maatschappijleerdocenten wordt gegeven. Er zijn zelfs scholen waar Maatschappijleer-1 in Mens & Maatschappij wordt geïntegreerd. De identiteit van het vak gaat dan echt helemaal verloren.'

Taak van lerarenopleiders

Nieuwesteeg: 'Lerarenopleiders hebben een duidelijke taak. Wij moeten studenten over de vormgeving van het vak leren nadenken: welke keuzen heb je, welke inhoud en didactiek kunnen daarbij horen?'

Van Tartwijk: 'Op de lerarenopleiding is, denk ik, onvoldoende adequaat op de veranderingen in het onderwijsveld gereageerd, maar we zijn ook echt niet bij de nieuwe vormgeving ervan betrokken. In Tilburg hebben wij samen met de andere mens- & maatschappijvakken een brede voorbereiding op Mens & Maatschappij opgezet. Dat is vervolgens door structuurveranderingen binnen de Fontys Hogeschool kapot gemaakt. Nu die echter zijn teruggedraaid, hopen wij dat deze modules weer kunnen worden aangeboden. Voor LLB hebben wij nu voor alle studenten een apart leerplan.'

Toekomst LLB

Van Tartwijk: 'Binnen het mbo moet Maatschappijleer invloed op de vormgeving van het onderwijs proberen uit te oefenen. Dat is in het verleden echter erg lastig gebleken en daarom ben ik zeker niet optimistisch. Docenten zijn tamelijk gefrustreerd door onderwijskundige veranderingen. Ik houd echt mijn hart vast voor wat er gaat komen. Aan de andere kant zal er vanuit de samenleving druk komen om aandacht aan inhoudelijke zaken bij burgerschaps-onderwijs te besteden. Dat stemt me iets optimistischer.'

Nieuwesteeg: 'Het is voor mij niet duidelijk welke kant het met het burgerschaps-onderwijs in het mbo op gaat. In Amsterdam vinden we dat een meer inhoudelijke invulling noodzakelijk is, maar we beseffen dat je ook andere keuzen kunt maken. Opleidingen kunnen voor meer nadruk op leefstijlen of persoonlijke vorming kiezen. In algemene zin ben ik positief gestemd over wat het vak te wachten staat. Het is een ieder inmiddels wel duidelijk dat het vak belangrijk is, maar dat neemt niet weg dat Maatschappijleer de argumenten daarvoor steeds weer over het voetlicht moet brengen. Studenten aan de lerarenopleiding moeten leren dat zij hierin ook een taak hebben: zij zijn mede verantwoordelijk voor de toekomst van het vak.'

Didactiek en stages

Van Tartwijk: 'Het is belangrijk dat we met nieuwe ideeën blijven komen, onder andere met betrekking tot didactische vormen. Voorheen was het vak

een vernieuwende voorloper, maar dat is de laatste jaren verwaarloosd. Toen wij meer status kregen zijn wij op onze lauweren gaan rusten. Het feit dat er nu pas een vakdidactisch handboek komt is tekenend. Zonder iemand iets te verwijten vind ik toch dat had er al lang moeten zijn.'

Nieuwesteeg: 'Wat mij op de Hogeschool van Amsterdam opvalt is dat het studenten zwaar valt om stage te lopen en tegelijkertijd inhoudelijke vakken te volgen. Zeker in het derdejaar ervaren zij dat als een belasting. Ik begrijp dat goed. Zij hebben dan het gehele jaar op hun schouders een grote verantwoordelijkheid en volgen daarnaast per kwartaal twee of drie inhoudelijke vakken. Daar kunnen zij zich niet altijd op concentreren. Volgens mij moet dat gaan veranderen. Ik ben benieuwd hoe Hans daarnaar kijkt.'

Van Tartwijk: 'Ik ben het daarmee eens. Wij hebben nog steeds blokstages van ongeveer twee dagen in de week. Dat zorgt voor meer focus bij studenten.'

Leer van elkaar

Van Tartwijk: 'Lerarenopleidingen zijn onder andere vanwege weinig inschrijvingen een tijd lang erg intern gericht geweest. Dat is nu gelukkig weer anders. De opleidingen komen regelmatig bijeen. Op dit vlak ben ik optimistisch over de toekomst. Daar komt bij dat de instroom en belangstelling van studenten verder toeneemt, ook bij onze eerstegraadsopleiding. Daarnaast is het goed dat er voor de oude hap, zoals ik, gaandeweg jonge, enthousiaste collega's in de plaats komen.'

Advies aan Janneke

Van Tartwijk: 'Ik heb het altijd belangrijk gevonden om contact met collega's van andere opleidingen te onderhouden. Dat is echt heel stimulerend. Zeker de eerste tien jaar dat ik in Tilburg werkte had ik veel contact met de zusteropleidingen. Voor de ontwikkeling van het vak is het echt essentieel, want het voorkomt dat je je op de waan van de dag doodstaart. Ik besef wel dat de positie van de nieuwe generatie lerarenopleiders veel beperkter is dan die van mij destijds. Wij hadden veel meer tijd om te studeren en te professionaliseren. Nu is de werkdruk veel hoger, maar ondanks dat moeten zij hier echt tijd voor inruimen.'

Professionele politisering

Van Tartwijk: 'De lange richtingenstrijd binnen Maatschappijleer, die soms zelfs tot persoonlijke conflicten leidde, lijkt achter de rug en dat is goed. Aan de andere kant blijft een levendige discussie over het vak nodig. Die discussie mag sterker worden gepolitiseerd, maar dan wel op een professionele manier. Als voorbeeld gelden de thema's waarmee wij ons mee bezighouden. Moeten wij niet duidelijker kiezen, bijvoorbeeld alleen voor politieke vorming en niet ook voor nog sociale vorming van leerlingen? Alleen al vanwege de helderheid zou dat goed zijn voor de status van het vak. Verder valt er volgens mij veel te zeggen voor meer aandacht voor het onderwerp oorlog en vrede. Kortom, meer discussie over de inhoud van het vak. Ten slotte nog dit: elke maatschappijleerdocent behoort lid van de NVLM te zijn! ◀

Wilt u op dit artikel reageren, stuur dan een e-mail naar: h.nieuwelink@maatschappijenpolitiek.nl.

Hans van Tartwijk is sinds 1979 docent aan de tweedegraads lerarenopleiding Maatschappijleer van Fontys Hogescholen in Tilburg. Daarvoor was hij zes jaar werkzaam in een voorloper van het mbo.

Janneke Nieuwesteeg is sinds 2008 docent aan de tweedegraads lerarenopleiding Maatschappijleer van de Hogeschool van Amsterdam. Daarnaast werkt zij, sinds 2001 twee dagen in de week in het mbo.

Maatschappijleer volgens docent en leerling

Soesjes bij de Loesjes

Anique ter Welle

Wie jarig is trakteert. Maatschappij & Politiek viert zijn veertigste verjaardag met een dubbeldik jubileumnummer. Anique ter Welle biedt haar leerlingen ter gelegenheid van haar verjaardag een traktatie aan, zij het in ruil voor hun visie op Maatschappijleer.

Docenten Maatschappijleer praten vaak met elkaar over de inhoud van hun vak. Ook discussiëren ze met elkaar over hoe het vak Maatschappijleer zich tot het examenvak Maatschappijwetenschappen verhoudt (of zou moeten verhouden). Vroeger ging deze discussie over het verschil tussen Maatschappijleer 1 en Maatschappijleer 2. Een ander discussiepunt, of misschien zelfs wel strijdpunt, is of de maatschappijleerlessen nu vooral op vorming (het kweken van een klas vol kritische, verantwoordelijke en betrokken burgers) of op kennisoverdracht moeten zijn gericht - en of die twee doelstellingen per definitie strijdig met elkaar zijn? Of is dat nou net het verschil tussen Maatschappijleer (nadruk op vor-

ming) en Maatschappijwetenschappen (nadruk op kennis en wetenschappelijke vaardigheden en inzichten)?

Verandering

Deze discussie is zo oud als het vak zelf. Misschien komt men wel nooit tot een eindconclusie en misschien moet dat ook wel helemaal niet worden nagestreefd. Immers, als er één vak is dat aan een steeds veranderende samenleving is gekoppeld, dan is het Maatschappijleer wel. Dus laten docenten Maatschappijleer vooral ook openstaan voor vernieuwingen binnen hun vak en permanent met elkaar in gesprek blijven; niet om een vak te creëren dat met elke mode meebeweegt, maar wel met een vak dat

per definitie niet star en conservatief is, maar eerder een spiegel van ontwikkelingen in de samenleving.

Leerlingen

Het is ook goed om van tijd tot tijd eens te peilen hoe leerlingen het vak zien. Deze keer heb ik geen klassengesprek gevoerd, maar ze gevraagd een *Loesje*-tekst over het vak Maatschappijleer te bedenken. Nadat iedere leerling zich individueel op deze opdracht had toegelegd, werd per groep de beste gekozen. Hieronder een overzicht van de leukste en meest originele *Loesjes*. Omdat ik die dag jarig was, waren er soesjes bij de *Loesjes*. Ik weet niet of dat de teksten nog wezenlijk heeft beïnvloed.

Maatschappijleer...

- ... de maatschappij is nou niet echt een voorbeeld.
- ... blijf scherp!
- ... laat je mening horen.
- ... omdat we het beter weten dan het kabinet.
- ... doet nadenken.
- ... het vak dat mij het nieuws beter doet begrijpen.
- ... hebben wij ook vetorecht?
- ... de inhoud is vast niet democratisch besloten.
- ... alle maatschappelijke problemen in een uurtje opgelost.

Wat aan dit rijtje opvalt is dat bij deze leerlingen zowel kennis als vorming naar voren komen als ze iets over Maatschappijleer opschrijven. Interessant was natuurlijk geweest om te kijken of de *Loesje*-posters door de jaren heen veranderen, meebewegend op de golven van de algemene opvatting over het vak. Met andere woorden: hoe sterk is het verband tussen onze invulling van de lessen en hun ervaring met het vak. Dat impliceert verschillende *Loesjes* bij verschillende docenten, afhankelijk van hun opvatting over het vak en de invulling van hun lessen. Dat lijkt een interessant onderzoek. Misschien dat ik dat ooit nog eens oppak als ik ineens veel tijd over heb, na mijn zevenenzestigste wellicht? ◀

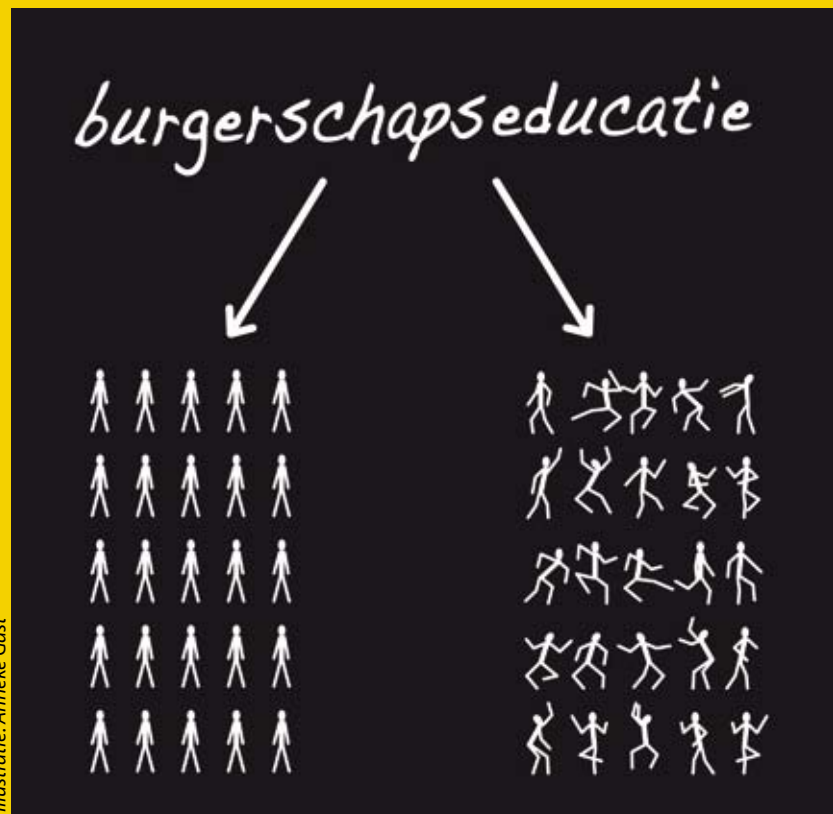
Wilt u op dit artikel reageren, stuur dan een e-mail naar:
a.terwelle@maatschappijenpolitiek.nl.

Burgerschapseducatie

Democratie boven autocratie

Hans van der Heijde

In het vijfde deel over burgerschapseducatie verdiept Hans van der Heijde zich in het vraagstuk van het democratisch politiek stelsel. Is democratie beter dan autocratie, en wat is democratie eigenlijk?

In een democratie zijn de leden van de samenleving burgers, in alle varianten van autocratische stelsels zijn ze onderdanen. Burgerschap komt tot uiting in het gelijke recht van spreken en de afwezigheid van eisen van sociale klasse of stand, van bezit en van politieke gezindheid voor het mogen participeren in politieke besluitvorming. Aan die participatie op zichzelf wordt alleen de eis van

conformering aan procedurele regels gesteld, met de aantekening dat - mits ze bij de besluitvorming daarover worden gevolgd - ook die regels zelf voor verandering vatbaar zijn. Het gelijke recht van spreken garandeert de mogelijkheid van dissidentie en daarmee ook de dynamiek van democratie. De aanvaarding van regels voor besluitvorming draagt de eis van conformering in zich, en daar-

mee zijn we weer terug bij het fundamentele dilemma van burgerschapseducatie: dat moet zowel aanleren hetzelfde te denken (conformereren) als aanleren anders te denken (dissideren).

Besluitvorming

Om conformering mogelijk te maken moeten burgers in spe ervan worden overtuigd dat democratie beter is dan autocratie. De vraag is echter wat hier met beter wordt bedoeld? Produceren democratische politieke stelsels betere besluiten dan autocratische; beter in de zin dat ze problemen adequater oplossen? Als dat al zo is, is het nog een hele toer om het te bewijzen. Produceren ze besluiten die beter zijn omdat ze door een meerderheid van de leden van de samenleving zouden zijn gewenst? Nee, want de werkelijkheid leert dat zulke besluiten maar zelden worden geproduceerd. Het gaat immers vrijwel altijd om compromissen die, zouden ze helemaal aan het begin van het maatschappelijke en parlementaire debat als alternatief zijn voorgelegd, helemaal geen steun van een maatschappelijke of parlementaire meerderheid hadden gekregen. *Beter* moet dus normatief worden geïnterpreteerd, maar dan dreigt men in een cirkelredenering terecht te komen: democratische besluiten zijn beter omdat ze democratisch zijn. Daar komt men alleen maar uit als kan worden beargumenteerd dat democratie intrinsiek beter is dan autocratie. Dat zal dan ook moeten worden beargumenteerd, want die argumentatie is niets minder dan het vertrekpunt van burgerschapseducatie.

Kapitein

Het valt niet mee om die argumenten te leveren. Zo legde Plato Socrates al een antidemocratische redenering in de mond waartegen het lastig is weerwerk te bieden. Wie moet op een schip de kapiteinspet dragen? Het populairste bemanningslid? Een door loting aangewezen bemanningslid? Natuurlijk niet: degene die dankzij opleiding, ervaring en bewezen zeemannschap daartoe de beste papieren heeft. Zou dat dan niet ook moeten gelden voor het schip van staat?

Hoe redden maatschappijleermethoden zich uit deze kwestie? Vooral door die uit de weg te gaan, leert een blik op haven- en vwo-methoden. Dit artikel beperkt

zich tot de twee toonaangevendste. *Thema's Maatschappijleer* voor vwo roert de kwestie wel aan door (heel goed!) in een bron Herodotus op te voeren. Deze liet in zijn *Historiën* drie Perzen over de beste staatsvorm discussiëren. Aan een weerlegging van hun conclusie, namelijk dat autocratie boven aristocratie en democratie valt te prefereren, waagt *Thema's* zich echter niet. Gelukkig vraagt deze methode dat in de bijbehorende vraag ook niet van de leerlingen. *Delphi* gaat deze kwestie uit de weg door de focus naar vreedzaamheid en ordelijkheid te verleggen en *democratie* te definiëren als een politiek stelsel, ingericht om op basis van meerderheidsbesluiten maatschappelijke conflicten op vreedzame en ordelijke wijze te kunnen oplossen. Bedenk dat het daarbij om meerderheidsbesluiten van een klein aantal vertegenwoordigers van de burgers gaat. Natuurlijk is dat kenmerk van vreedzaamheid een sterk en intrinsiek argument voor democratie, maar pas op: zo'n sterk onderscheid met autocratie levert dat nu ook weer niet op. Als in een democratie de minderheid, die bij besluitvorming aan het kortste eind heeft getrokken, weigert aan het besluit te gehoorzamen, zal ook een democratische staat immers tot dwangmaatregelen en mogelijk tot geweld moeten overgaan.

Democratie

Veel andere methoden - waarbij ik mij haast te zeggen dat ik geen systematisch, vergelijkend methodeonderzoek heb gedaan - komen niet veel verder

dan de mededeling dat democratie betekent dat *het volk* invloed op politieke besluitvorming uitoefent, aldus voornamelijk bijdragend tot populistische misverstanden. Een probleem waar alle methoden, en eigenlijk al het materiaal dat voor burgerschapseducatie is bestemd, (meestal onbewust) mee worstelen, is het onder de democratielidder brengen van Nederland. Zelfs de meest verlichte ontwerpers van het Nederlandse staatsstelsel, vastgelegd in de grondwetten van 1814 en 1848, dachten helemaal niet aan *democratie*. Dat begrip stond destijds gelijk aan Jacobijns, egalitair radicalisme dat met guillotines werd geassocieerd en, behalve door de radicalen zelf, werd verafschuwed. De leidende gedachte was eerder inperking van de macht van de staat en het scheppen van een domein voor burgers, waar zij zich zonder staatsinmenging konden bewegen. Nu zou men kunnen zeggen dat de invoering van het algemeen kiesrecht (in Nederland in 1919) een essentiële, kwalitatieve verandering inhield die van het stelsel een democratie maakte. Hoe belangrijk ook, wie zijn Montesquieu kende wist dat kiesrecht en verkiezingen garant staan voor het scheppen van een politieke aristocratie - niet te lezen als *adel*, maar als *de besten aan de macht* - en niet van democratie - te lezen als de staatsmacht van de burgers, voor de burgers en, met nadruk, door de burgers. Het voert in dit bestek te ver om de politicologische boekenkast omver te trekken. Hier wordt volstaan met de stelling dat de moderne democratie zich

Het is moeilijk voor te stellen hoe groot in de jaren zeventig de huiver voor mogelijke politieke indoctrinatie door docenten Maatschappijleer was. Ze werden met groot wantrouwen door hun collega's en door schooldirecteuren gevolgd. Die laatsten schrokken er niet voor terug dossiers aan te leggen en de ontslagbrief de deur uit te doen bij vermeende overschrijding van wat ze nog qua politieke beïnvloeding van die o zo gemakkelijk manipuleerbare leerlingen toelaatbaar achtten. De eerste jaargangen van Maatschappijleer en Sociale Vorming bevatten menig relaas van aan de dijk gezette maatschappijleerdocenten, die hun ontslag weten aan onterechte beschuldigingen van politieke indoctrinatie.

Uit
40 jaar
M&P

nog het best laat omschrijven met een begrip van Robert Dahl: *polyarchie*, een stelsel waarin meerdere groepen burgers, onderscheiden naar belangen en politieke gezindheden, politieke elites vormen die vreedzaam en gehoorzaamend aan breed aanvaarde procedurele regels om de politieke macht strijden. In een autocratische staat is het één zo'n groep die de macht naar zich toe heeft getrokken, het eigen groepsbelang tot algemeen belang heeft kunnen verklaren en andere groepen effectief van politieke invloed berooft. Wie nu zegt dat in die uitsluiting een fundamentele onrechtvaardigheid schuilgaat, heeft een belangrijk argument tegen autocratie en voor democratie verwoordt: een staatsstelsel waarin alle leden van de samenleving op vreedzame wijze aan de strijd om de macht kunnen deelnemen is rechtvaardiger - en dus beter - dan staatsstelsels waarin delen van de sa-

menleving daarvan worden uitgesloten.

Illusie

Terug naar dat dilemma van burgerschapseducatie van leren hetzelfde te denken en leren anders te denken. Leren hetzelfde te denken concentreert zich op het overtuigen van burgers in spe van de grotere rechtvaardigheid van democratie ten opzichte van autocratie, op de noodzaak van vreedzaamheid van de strijd om de macht en de regels die dat moeten garanderen. Aanvaarding van dat inzicht (conforming) betekent echter niet kritiekloos accepteren van de staat zoals die is. Grotere rechtvaardigheid betekent immers niet maximale rechtvaardigheid. Daar ligt het aangrijpingspunt voor leren anders te denken, namelijk bij de vraag of, en zo ja, hoe het dan rechtvaardiger kan. Gelijheid, ook in de beperkte betekenis van gelijheid voor de wet, is een illusie;

Artikel 1 van de Grondwet ten spijt.¹ Er is sprake van ongelijkheid van burgers in belangen, in hun opvattingen over wat het algemeen belang is (de neiging om eigenbelang als algemeen belang waar te nemen is natuurlijk groot) en in de mate van macht en invloed die (groepen) burgers bij het najagen van die belangen hebben. Leren anders te denken gaat dan dus over de vraag hoe die ongelijkheid kan worden geminimaliseerd met behoud van het kenmerk van vreedzaamheid. Wordt vervolgd. ◀

Noot

1. Zie Hans van der Heijde, 'Gelijke gevallen gelijk behandeld', in: *Maatschappij & Politiek*, 40 (oktober 2009) nr.6, pp.7-8.

Wilt u op dit artikel reageren, stuur dan een e-mail naar: h.vanderheijde@maatschappijenpolitiek.nl.

(advertentie)

Onderwijskrant gemeenteraadsverkiezingen

Op 3 maart 2010 zijn de gemeenteraadsverkiezingen. Over de verschillende aspecten van deze verkiezingen maakt het IPP een onderwijskrant. Met behulp van deze krant kunt u in uw lessen aandacht schenken aan de lokale politiek en de verkiezingscampagne. Daarna kunnen leerlingen meedoen aan de Scholierenverkiezingen die door het IPP georganiseerd worden.

Er verschijnt een krant voor het vmbo en een krant voor havo/vwo.

Als u de kranten nu bestelt kunt u er direct na de kerstvakantie mee aan de slag.

De krant gaat in op de volgende onderwerpen:

- Hoe werkt het gemeentebestuur?
- Hoe zit het in jouw gemeente?
- Lokale en landelijke partijen
- Interviews met jonge raadsleden
- De invloed van 'Den Haag' op de lokale verkiezingen
- Hoe oefen je invloed uit?
- Regionale verschillen in stemgedrag

Prijs en bestelgegevens

De krant is geïllustreerd, telt acht pagina's en is te bestellen als pakket van 35 exemplaren. De prijs van het pakket, incl. bijbehorende docentenhandleiding, bedraagt € 43,-. De verzendkosten zijn hierbij inbegrepen. U kunt een pakket kranten bestellen door een e-mail te sturen naar bestel@publiek-politiek.nl. Vermeld in de mail het aantal pakketten, de gewenste versie en bijbehorende bestelcode (havo/vwo, bestelcode 978906473-722-2 of vmbo, bestelcode 978906473-711-1) én het adres van de school.

De kranten worden alleen per pakket verkocht.

1980-1989

Examenprogramma Maatschappijwetenschappen weer een stap verder

Vorming van examens

Lieke Meijs

Op 27 oktober jongstleden overhandigde Paul Schnabel, de voorzitter van de Vervolgcommissie Maatschappijwetenschappen, het eindrapport *Maatschappijwetenschappen Vernieuwd Examenprogramma* aan staatssecretaris van Onderwijs Marja van Bijsterveldt. Zij noemde het feit dat er nu een afgerond examenprogramma ligt een belangrijke stap in de verdere ontwikkeling van het profielkeuzevak Maatschappijwetenschappen. Lieke Meijs, secretaris van de Vervolgcommissie, vat de hoofdzaken uit het rapport samen.

Nadat de eerste Commissie Maatschappijwetenschappen in 2007 een eerste opzet voor het examenprogramma had gemaakt, kreeg een vervolgcommissie de opdracht die uit te werken. Gevraagd werd het verband tussen contexten en domeinen te verhelderen en aandacht aan de differentiatie tussen vwo en havo te besteden.

De Vervolgcommissie kreeg tevens het verzoek van de staatssecretaris om niet langer van wisselende examenonderwerpen uit te gaan, omdat - zoals zij het formuleerde: 'een dergelijk systeem de vergelijkbaarheid van de examens van jaar tot jaar verstoort, het bezwaarlijk is in verband met de leermiddelenvoorziening en het tot een onnodig grote belasting leidt van allen die bij de examens betrokken zijn'.

Vaste domeinen in het examen

Na uitvoerige discussies koos de Vervolgcommissie voor vier vaste domeinen voor het centraal examen voor vwo en havo:

Domein B:

Vorming: cultuur en socialisatie

Domein C:

Verhouding: sociale verschillen

Domein D:

Binding: staat en samenleving

Domein E:

Verandering: maatschappelijke ontwikkelingen

In het huidige examenprogramma zien deze domeinen er heel anders uit. Ze bevatten de bekende thema's:

Domein B Politieke besluitvorming,

Domein C Massamedia, enzovoorts.

Door de keuze voor de concept-contextbenadering zijn niet de thema's maar de concepten centraal komen staan. In Domein B is dat *Vorming. Cultuur en socialisatie* beslaat het brede terrein waarbinnen *vorming* kan worden uitgelegd. Voor leerlingen is een concretiseringslag nodig: dat zijn de contexten. Zo leren

havoleerlingen in het domein *Cultuur en socialisatie* het hoofdconcept *vorming* aan de hand van de context *Samenlevingsvormen*; vwo-leerlingen leren hetzelfde hoofdconcept, maar dan aan de hand van de context *Religie*.

In de eindtermen in elk domein staat beschreven hoe concepten binnen een specifieke context (thema) worden ge-

leerd. Een voorbeeld van een eindterm uit Domein B *Vorming: cultuur en socialisatie* is eindterm 6 van het havoprogramma: 'De kandidaat kan uitleggen welke veranderingen in bindingen en verhoudingen tussen mensen/groepen in de maatschappij in de tweede helft van de twintigste eeuw zijn opgetreden.' In kader 1 zijn de andere concepten en contexten te vinden.

Concepten in drie maten en soorten

De concepten vormen de kennisbasis van Maatschappijwetenschappen. Het zijn de basis- of grondbegrippen, waarmee maatschappelijke ontwikkelingen en problematieken (contexten) worden geanalyseerd. In het overzicht van de concepten uit het eerste rapport van de Commissie Schnabel zijn maar enkele kleine wijzigingen aangebracht.¹ De concepten Cultuur en Institutionalisering zijn toegevoegd, enkele andere concepten hebben naamsveranderingen ondergaan, en er is een driedeling van concepten gekomen.

Allereerst de vier *hoofdconcepten* (vorming, verhouding, binding en verandering), die elk het vertrekpunt voor één van de vier domeinen van het centraal examen vormen. Elk hoofdconcept is nader uitgewerkt in sociologische en politicologische *kernelconcepten*. De hoofd- en kernelconcepten zijn voor havo en vwo hetzelfde. Verschil ontstaat bij de derde categorie, de *contextspecifieke concepten*. Dat zijn begrippen die leerlingen nodig hebben om de specifieke aard van de context te kunnen begrijpen en omdat de contexten voor vwo en havo verschillen, verschillen dus ook de contextspecifieke concepten. In kader 2 is een voorbeelduitwerking te vinden van de drie soorten concepten die in de havoversie bij het Domein Cultuur en Socialisatie voorkomen.

Massamedia

De verschillen tussen het oude en nieuwe programma, samengevat in kader 3, zijn het beste te illustreren aan de hand van het thema/context Media dat in beide (havo)examenprogramma's voorkomt. In de nieuwe concept contextbenadering vormt *verandering* (het hoofdconcept) het leidende begrip bij Media. Dit leidt tot andere accenten in de eindtermen met meer nadruk op de

Domeinen	Concepten	Havocontext	Vwo-context
Cultuur en socialisatie	Vorming	Samenlevingsvormen	Religie
Sociale verschillen	Verhouding	Maatschappelijke verschillen	Machtsverhoudingen in de wereld
Staat en samenleving	Binding	Veiligheid	Natievorming en de rol van de staat
Maatschappelijke ontwikkelingen	Verandering	Media	De wording van de westerse moderne samenleving

Domeinen	Cultuur en socialisatie
Hoofdconcept	Vorming
Sociologische kernconcepten	Socialisatie, identiteit, cultuur, sociale cohesie, modernisering, individualisering, institutionalisering
Politicologische kernconcepten	democratisering, globalisering
Contextspecifieke concepten voor havo (samenlevingsvormen)	Sociale controle, emancipatie, nature/nurture, socialiserende instituties, informalisering

Versillen tussen het huidige en het nieuwe programma		
	Huidig programma	Nieuw programma
Vakspecifieke benadering	Invalshoeken	Concept-contextbenadering
CE-domeinen	3 wisselende	4 vaste
Verdeling CE en SE	7 (6) thema's verdeeld over CE en SE	Kennisbasis in CE en SE, andere contexten in CE en SE
Verschil havo en vwo	Vwo enkele eindtermen meer, dezelfde thema's	Vwo andere contexten dan havo

veranderingen in macht en invloed van de media en op de veranderingen in de functies van de media door maatschappelijke ontwikkelingen en ontwikkelingen in het medialandschap zelf. Naast het hoofdconcept *verandering* komen ook enkele eindtermen voor waarin *verhouding* en *binding* een plaats krijgen. Door bij elke context dwarsverbanden tussen hoofdconcepten te leggen, wordt duidelijk hoe deze inhoudelijke basislijnen door het hele examenprogramma lopen.

In het oude examenprogramma waren deze eindtermen statischer geformuleerd ('soorten massamedia vergelijken en functies uitleggen voor mens en samenleving'). Hoe deze verschillen zich in lesmethoden zullen vertalen is een stap die in een *pilot* zal worden beproefd. Bij een vak als Scheikunde heeft de vernieuwingscommissie ervoor gekozen in het verkennend onderzoek verschillende uitwerkingen naast elkaar uit te proberen.

Actualiteit in schoolexamen

Nu het Ministerie van Onderwijs zijn voorkeur voor vaste domeinen in het centraal examen heeft uitgesproken, is de vraag welke domeinen geschikt zijn voor het schoolexamen; mede gezien het feit dat alle vier hoofdconcepten in het centraal examen aan bod komen. De Vervolgcommissie is van mening dat de kracht van een schoolexamen ligt in het veel directer op actualiteit kunnen inspelen dan een centraal examen. De keuze voor de schoolexamendomeinen was daarmee snel gemaakt: dezelfde vier hoofdconcepten, maar dan toegepast op actuele situaties: één domein (Domein G) waarin actuele verkiezingen centraal staan. Leerlingen leren over politieke en sociale participatie, het belang van verkiezingen, de verschillen tussen verkiezingen in de Verenigde Staten en Nederland en concrete kwesties die bij actuele verkiezingen spelen. Binnen één domein (F) kan de zelf docent zelf een actuele context kiezen. In het rapport

Maatschappijwetenschappen Vernieuwd Examenprogramma is dit geïllustreerd aan de hand van Koninginnendag 2009. Opnieuw zijn analysevragen geformuleerd; een aanpak waarmee in de maatschappijleerpraktijk al jaren succesvol wordt gewerkt. Deze vragen zijn nu niet langer naar invalshoeken geordend,

maar naar concepten. Vwo-leerlingen hebben nog een extra schoolexamen: het domein *Onderzoek doen*. Daarin wordt van hen gevraagd om vanuit een probleemstelling een onderzoek op te zetten, informatie te verzamelen - ook in relatie tot de kernconcepten - en dit onderzoek uit te voeren. Verschillen tussen

Soms krijgen we wel eens klachten over de lengte van artikelen.

Vier pagina's? Een dergelijke lap leest toch niemand? Inmiddels wordt een norm van drie pagina's als maximum gehanteerd. Hoe anders waren de tijden van de jaren zeventig en tachtig! In Sociale Vorming, nummer 6 van 1975 staat een acht pagina's lang, woord voor woord afgedrukt Kamerdebat tussen

Onderwijsminister Jos van Kemenade en de Tweede Kamerleden Stan Poppe (PvdA) en (toen nog) Neelie Smit-Kroes (VVD), letterlijk overgenomen uit de Handelingen van de Tweede Kamer. Theoretische (teoretiese) stukken van tien pagina's over leerplan- en andere maatschappijleerbeginselen waren eerder regel dan uitzondering. Zou iemand ze ooit helemaal hebben gelezen... of worden hier nu de effecten van de ontleding van de laatste kwarteeuw onderschat?

Uit
40 jaar
M&P

Bestellen rapport

U kunt het advies *Maatschappijwetenschappen Vernieuwd Examenprogramma* downloaden van de web-site van het Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling SLO (www.slo.nl/voortgezet/tweedefase/publicaties/) of een gratis exemplaar bestellen bij het secretariaat van de vervolgc commissie: SLO, Josephine van den Graven (j.vandengraven@slo.nl, telefoon 053 - 4840371).

het havo- en vwo-examenprogramma komen uitvoerig aan de orde in het artikel van Rob van Otterdijk op pagina 25.

Invoeringsdatum

De Vervolgcommissie adviseert de staatssecretaris om vóór de invoering van dit vernieuwde examenprogramma eerst een *pilot* te starten. Deze verkenning gaat voor de havo twee jaar duren en voor het vwo drie jaar, en zal met een experimenteel examen worden afgesloten. Daarin zal moeten worden beproefd of dit nieuwe programma in de lespraktijk haalbaar is en uitvoerbaar in het centraal examen. Ook de voorgestelde differentiatie van vwo en havo zal moeten worden uitgeprobeerd. Voordat het zover is, vraagt staatssecretaris Van Bijsterveldt onder meer aan het bestuur van de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM) advies over het uitgebrachte rapport. Op 18 en 19 november zijn veldadviesbijeenkomsten georganiseerd om de mening van de docenten en andere belangstellenden te horen (zie ook de mededelingen van de NVLM op pagina 38). ◀

Noot

1. Zie rapport *Het vak Maatschappijwetenschappen. Voorstel examenprogramma*, Enschede, april 2007, p.28.

Wilt u op dit artikel reageren, stuur dan een e-mail naar:

l.meijs@maatschappijenpolitiek.nl.

Havo is geen vwo

Rob van Otterdijk

De eindtermen voor het verplichte vak Maatschappijleer en het keuzevak Maatschappijwetenschappen zijn voor havo en vwo op papier voor meer dan 90 procent hetzelfde. Wel is voor het vwo een aantal begrippen toegevoegd, wordt meer aandacht aan analyse en verklaring besteed en komen inhoudelijk meer internationale verhoudingen en vergelijkingen aan bod. Bovendien worden docenten geacht de stof op een hoger abstractieniveau te behandelen en te toetsen. Dit onderscheid sluit aan bij de in dit artikel, door Rob van Otterdijk, zeer generaliserend beschreven verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen.

Rob van Otterdijk

Op drie punten heeft de Vervolgcommissie Maatschappijwetenschappen getracht de verschillen tussen het vwo- en havoprogramma aan te scherpen. De domeinen van het centraal examen zijn hetzelfde voor havo en voor vwo,

maar de contexten verschillen. Voor het vwo zijn meer theoretische contexten gekozen en complexe maatschappelijke verschijnselen, zoals de wording van de westerse moderne samenleving. Voor de havo gaat het om meer toepas-

singsgerichte contexten, ontleend aan de leefwereld en de maatschappij, die ook minder complex zijn, zoals samenlevingsvormen.

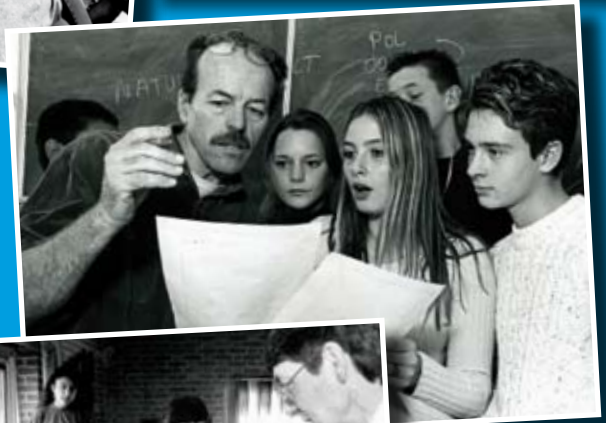
Het tweede verschilpunt zit in het beheersingsniveau van de domeinen. Vwo-leerlingen moeten bij alle domeinen de kernconcepten van Maatschappijwetenschappen kunnen toepassen, van havo-leerlingen wordt verwacht deze vooral te herkennen en te vergelijken. Als laatste punt hebben vwo-leerlingen een extra domein *Onderzoek doen*, waarin van hen wordt gevraagd vanuit een probleemstelling een onderzoek op te zetten, informatie te verzamelen (ook in relatie tot de kernconcepten) en het onderzoek uit te voeren. Hieronder volgt een verantwoording van die keuzen.

Verschillen op basis van onderzoek

Volgens de havo-teamleiders van 43 deelnemende scholen aan een onderzoek van het onderzoeks- en adviesinstituut IVA.¹ kenmerkt het verschil tussen havo- en vwo-leerlingen zich primair door de motivatie van leerlingen. Veel leerlingen ervaren school als saai en geven aan dat het hen in havo-4 aan een concreet doel ontbreekt om voor te werken. De uitdaging voor het nieuwe programma Maatschappijwetenschappen was om contexten voor het havo-programma te kiezen die hen wel motiveren. Havo-contexten als *veiligheid* en *media* beogen dat.

Het Emmauscollege in Rotterdam is een van de vier scholen die in het IVA-onderzoek *Beter inspelen op havoleerlingen* als casestudy aan bod komt. De afgelopen zeven jaar is daar de boel flink op de schop genomen. 'We hadden het bekende theezakje: wat we op het vwo deden, deden we op de havo iets minder. Dezelfde stof en toetsen, maar dan een lichtere variant. Had je een toets Frans, dan kosten drie fouten op het vwo een punt en op de havo kosten vier fouten een punt', vertelt de afdelingsconnector havo-4 en -5, 'maar op de havo vielen de leerlingen bij bosjes uit. Tot we op een gegeven moment hebben gezegd dat dit anders moet.'

1990-1999

Omdat veel havoleerlingen behoefte aan een niet te theoretisch leeraanbod hebben en moeite met vakspecifieke vaardigheden hebben, wordt daar in het nieuwe programma veel aandacht aan besteed: meer praktijkgericht omdat havoleerlingen moeilijker zijn te motiveren voor onderwerpen die ver van hun realiteit afstaan. Daarom heeft de commissie gezocht naar realistische contexten en daaraan gekoppelde eindtermen.

Domein B - Cultuur en socialisatie
(context Samenlevingsvormen,
hoofdconcept Vorming)

Subdomein B1: Socialisatie

4. De kandidaat kan het proces beschrijven waarin jongeren worden gevormd en het verschil tussen *nature* en *nurture* in voorbeelden herkennen.

Vwo-leerlingen

Sterk generaliserend zijn vwo-leerlingen vaker intrinsiek gemotiveerd om kennis te verwerven en zijn zij daardoor meer op de leerstof gericht. Ook kunnen ze meestal zelfstandiger werken en beschikken ze over meer studie- en planingsvaardigheden. Ze staan meer open voor abstractere zaken die niet met hun eigen ervaringen zijn verbonden en geen direct nut opleveren. Omdat Maatschappijwetenschappen in het nieuwe programma als een voorbereiding op een sociaalwetenschappelijke studie wordt gezien, moeten vwo-leerlingen, in tegenstelling tot havoleerlingen, meer en complexere onderzoeksvaardigheden beheersen.

Verschillen op basis van methoden

Een andere invalshoek om de verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen te analyseren bieden de methoden, de bestaande praktijk. Een rondje langs schrijvers leverde de volgende adviezen op:

- Maak een duidelijker verschil in omvang van het aantal domeinen voor de havo en het vwo,
- Maak een duidelijker verschil in het beheersingsniveau van de leerstof.
- Laat in dit verband *sociaalwetenschappelijke onderzoeksvaardigheden* en het *opstellen van hypothesen* over aan het vwo.

Conclusies van de Commissie voor het Programma Maatschappijwetenschappen

Algemeen

1. Vwo-leerlingen beheersen het programma dat zij op een hoger niveau krijgen (analyseren, abstraheren, verbanden leggen). Voorbeelden zijn 'De kandidaat kan het proces van religieuze socialisatie in termen van vorming van moreel menselijk gedrag beschrijven en uitleggen welke socialiserende instituties hierin een rol spelen' (Vwo, subdomein B2 Religie en vorming, 5), en 'De kandidaat kan uitleggen welke functies de media hebben en hoe die door maatschappelijke ontwikkelingen en ontwikkelingen in het medialandschap zelf zijn veranderd' (Havo, domein E, Maatschappelijke ontwikkelingen (context Media, hoofdconcept verandering), subdomein E1 Verandering in de functies van de media).
2. De omvang van het vwo-programma is groter dan dat van havo (440 versus 320 studielasturen)
3. Vwo-leerlingen leren een eenvoudig sociaalwetenschappelijk onderzoek over een maatschappelijk vraagstuk opzetten en uitvoeren, havoleerlingen leren een toegepast onderzoek uit te voeren.
4. Soms hebben havoleerlingen meer tijd nodig om een hoger niveau van abstractie of analyse te bereiken.
5. Havo- en vwo-leerlingen hebben baat bij een verschillende benadering wat betreft de aard van de contexten.

Concepten

1. Vwo-leerlingen leren concepten op theoretisch niveau (theorievorming) en tevens de verbanden tussen de concepten, havo-leerlingen leren concepten op toepassingsgericht niveau (samengaan van theorie en praktijk).
2. Vwo-leerlingen leren theorieën te problematiseren, havoleerlingen leren theorieën vergelijken.
3. Vwo-leerlingen leren het zelfstandig uitvoeren van de transfer van concepten van de ene naar de andere context (decontextualiseren), havoleerlingen herkennen, aan de hand van concrete ervaringen of casussen, in voorbeelden de transfer van concepten van de ene naar de andere context.
4. Vwo-leerlingen kunnen de kernconcepten in gegeven en nieuwe contexten toepassen. Havoleerlingen kunnen de kernconcepten in gegeven contexten toepassen.
5. Vwo-leerlingen leren zelfstandig maatschappelijke vraagstukken met behulp van de concepten te analyseren (verdiepen), havoleerlingen leren maatschappelijke vraagstukken te beschrijven en herkennen erin ontwikkelingen en processen die bij de concepten aansluiten (verbreden).

Contexten

1. Vwo-contexten zijn meer theoretisch, havocontexten meer toepassingsgericht. Voorbeelden hiervan zijn Religie (vwo) en Massamedia (havo).
2. Vwo-contexten zijn meer ontleend aan wetenschap en maatschappij, die van havo meer aan leefwereld en maatschappij.
3. Vwo-contexten betreffen vooral complexe maatschappelijke verschijnselen en ontwikkelingen.

- Geef de havisten zoveel mogelijk concrete eindtermen.

Laat bij vwo in het nieuwe programma andere inhoud aan bod komen, die om een hoger niveau van abstractie eisen en zich beter voor oefening van een hogere orde denkvaardigheden lenen.

Verschillen op basis van denkvaardigheden

Het niveau waarop leerlingen leerstof kunnen beheersen is, mede gezien de beschikbare tijd voor het programma, voor havo en vwo verschillend. Voor beheersingsniveaus is de commissie uitgegaan van een taxonomie waarin de volgende hoofdcategorieën worden onderscheiden: memoriseren, begrijpen, toepassen en evalueren. De Centrale examencommissie vaststelling opgaven (CEVO) zal dat nog nader toelichten en specificeren.

Memoriseren is het laagste beheersingsniveau, dat echter wel belangrijk in het leerproces is. *Begrijpen* heeft te maken met het begrip en/of inzicht van de kandidaat: hij kan verhelderen, met voorbeelden toelichten, classificeren enzovoort. *Begrijpen* omvat per definitie het niveau memoriseren. *Toepassen* heeft betrekking op het actief gebruiken van kennis en *evalueren* heeft betrekking op een kritische analyse maken van leerstof; er een waardeoordeel over geven. ◀

Noot

1. Vermaas, Juliette en Linden, Ramona van der, *Beter inspelen op havoleerlingen*, IVA beleidsonderzoek en advies, Tilburg, december 2007

Literatuur

B. Michels, *Verskil moet er wezen. Een werkdocument over verschillen tussen Havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase en een handreiking om daarmee om te gaan*, SLO, Enschede, 2006.

Juliette Vermaas en Ramona van der Linden, *Beter inspelen op havoleerlingen*, IVA beleidsonderzoek en advies, Tilburg, 2007.

Rob van Otterdijk is opleider Maatschappijleer Fontys Lerarenopleiding Tilburg en tevens lid van de Vervolgcommissie Maatschappijwetenschappen.

Wilt u op dit artikel reageren, stuur dan een e-mail naar: menp@publiek-politiek.nl

Interview met Movies That Matter-projectleider

Dennis Lahey

Filmfestival op school

Bas Banning

Onlangs sprak Maatschappij & Politiek met Dennis

Lahey, projectleider Educatie van Movies That Matter. De stichting Movies That Matter, een initiatief van Amnesty International, is een internationaal expertisecentrum op het gebied van films en mensenrechten en organiseert het jaarlijkse Movies That Matter Film Festival in Den Haag. Ook adviseert en begeleidt de stichting scholen bij het vertonen van mensenrechtenfilms op school.

Op de school van de auteur wordt al een aantal jaren door geschiedenisdocenten een filmdag met het thema Tweede Wereldoorlog georganiseerd. In de loop der jaren is dit programma wat verstoofd. De geselecteerde films bleken bij de leerlingen niet echt aan te slaan: ze waren saai of te gelikt en schoten hun doel (letterlijk) voorbij. Om die reden ontstond het idee om deze dag om te vormen tot een filmfestivaldag voor Maatschappijleer en Geschiedenis, met workshops en debatten. Over de vraag hoe een filmfestival op school te organiseren ging *Maatschappij & Politiek* te rade bij Dennis Lahey van Movies That Matter.

Movies That Matter

Movies That Matter bestaat sinds 2004 als zelfstandige stichting. Daarvoor was de stichting onderdeel van Amnesty International. Movies That Matter was de afgelopen jaren zeer succesvol: in 2008 heeft de stichting 20.000 leerlingen

bereikt. Dit waren vooral derde- en vierdeklassers uit vmbo, havo en vwo. Vooral Maatschappijleer en de kunstvakken maken gebruik van Movies That Matter. Doel van de stichting is het onder de aandacht brengen van films over mensenrechten en menselijke waardigheid. 'Het parapedaardje van Movies That Matter', zoals projectleider Educatie Dennis Lahey dat noemt, is het jaarlijkse *Movies That Matter Film Festival*. Hierin wordt onder andere de jongerenprijs *MovieSquad ALLRights Award* uitgereikt voor de beste film voor middelbare scholieren.

Movies That Matter doet echter meer. Zo is er een maandelijks film- en debatprogramma in tien Nederlandse filmtheaters en zijn er speciale internationale vertoningen. In samenwerking met dagblad *Trouw* en Amnesty International verschijnt vanaf 2006 jaarlijks een dvd-box met vijf films over mensenrechten. De educatieafdeling adviseert ook erf-

goedinstellingen, non-gouvernementele organisaties, universiteiten en andere organisaties die op jongeren zijn gericht.

Mensenrechten

Movies That Matter heeft sinds dit jaar een catalogus met een thematische selectie van films over mensenrechten. Hierbij wordt bij elke film vermeld voor welk vak deze geschikt is (het goede nieuws is dat alle films bij het vak Maatschappijleer aansluiten). Zo valt een film als *Darwin's Nightmare* onder het thema 'Ecologie, milieu en mensenrechten' en wordt deze geschikt geacht voor de vakken Maatschappijleer, Levensbeschouwing, Aardrijkskunde, Economie en Biologie. Deze films zijn volgens Lahey slechts een kleine selectie uit het totale aanbod. Een school kan als school naar Movies That Matter stappen met een vraag naar een film over een bepaald onderwerp of land. Zo gaat de stichting voor een projectweek over Malawi op zoek naar een film uit dit land en bemiddelt ze om het beeldmateriaal te krijgen.

School

Ter ondersteuning van docenten die door dit verhaal enthousiast zijn, maar

bang zijn voor de eventuele lauwe reacties van collega's, komt Movies That Matter graag bij een algemene docentenvergadering langs om huiverige collega's te overtuigen. De school bepaalt hierbij hoeveel Movies That Matter doet. In overleg wordt vervolgens een programma samengesteld. Dit varieert van het regelen van een afspraak met een bioscoop voor een speciale vertoning of het beschikbaar stellen van de dvd tot een heel filmprogramma met verdieppingsprogramma. Dit verdieppingsprogramma kan bestaan uit lesbrieven, een debat met sprekers, een interview met een filmmaker, workshops, enzovoorts. Het meest uitgebreid is een *All Rights Film Festival* waarbij meerdere films en verdieppingsprogramma's worden aangeboden. De school kan dit filmfestival dan aan een inzamelingsactie of andere activiteit koppelen. De workshops kunnen bestaan uit een gesprek met iemand van Stop Aids Now, of het maken en vertonen van een film door leerlingen onder begeleiding van een filmmaker.

Voorkeur

Movies That Matter geeft ook advies. Zo vermeldt de catalogus welke films de

voorkeur van stichting genieten. In de selectie wordt rekening gehouden met het feit dat leerlingen de context van de film moeten kunnen begrijpen. Zo heeft elke film een kijkwijzeraanduiding. Er zijn zowel fictiefilms als documentaires. De ervaring van Movies That Matter is dat bepaalde onderwerpen (discriminatie) zich meer voor fictie lenen en andere onderwerpen (genocide) meer voor documentaires geschikt zijn. Leerlingen worden door het inleidende materiaal op de soms heftige scènes voorbereid. Om te kunnen inschatten of hun klas de film aankan, krijgen docenten deze altijd eerst te zien.

Ook scholen hebben een voorkeur voor films. Zo worden films over homoseksualiteit volgens Lahey niet vaak gekozen. Het is voor scholen blijkbaar nog steeds moeilijk dit onderwerp expliciet onder de aandacht te brengen. Films over discriminatie, kinderrechten en kindsoldaten zijn daarentegen zeer populair. Ook blijkt dat de voorkeur van leerlingen naar fictiefilms uitgaat, terwijl docenten liever documentaires laten zien.

Lesmateriaal

Het kan natuurlijk ook dat een docent

slechts één film in de klas wenst te bekijken. Movies That Matter geeft dan achtergrondinformatie over de film en een opdrachtenblad. Zo geeft de lesbrief van de film *Promises* heldere achtergrondinformatie over het conflict tussen Israël en de Palestijnen, inclusief opdrachten over discriminatie en fundamentalisme. Bij het maken van de lesbrieven zijn docenten ingeschakeld om voor een goede aansluiting bij het onderwijs te zorgen. Een opdrachtenblad bestaat uit een flink aantal vragen, waaruit de docent zelf een keuze moet maken. Er zijn op dit moment vijftien lesbrieven over films beschikbaar, apart voor vmbo en havo/vwo en ook beschikbaar in pdf-formaat. De komende tijd volgt meer lesmateriaal over de andere films.

Leerlingen

Docenten reageren volgens Lahey zeer positief op Movies That Matter. Uit een eigen onderzoek bleek dat leerlingen het onderwerp van de films in het nieuws blijven volgen en dat ze positiever tegenover de bescherming van mensenrechten staan. De films van Movies That Matter kunnen volgens Lahey bij leerlingen ook tot gedragsverandering leiden. Zo vertelde een docent dat er na een filmprogramma over discriminatie een betere sfeer op school heerste en dat er minder werd gepest. Binnenkort bezoekt Movies That Matter mijn school; eens kijken of we de schoolleiding van een eigen filmfestival kunnen overtuigen. ◀

Wilt u op dit artikel reageren, stuur dan een e-mail naar:
b.banning@maatschappijenpolitiek.nl.

Movies That Matter

Het komende *Movies That Matter Film Festival* vindt van 25 tot 31 maart 2010 in Filmhuis Den Haag plaats.

Informatie

Movies That Matter
tel: 020 - 7733624
website: www.moviesthatmatter.nl

De catalogus met een thematische selectie van films over mensenrechten is te bestellen via het e-mailadres:
educatie@moviesthatmatter.nl.

De noodzaak van een Centrum tegen Verdrijvingen

Van huis en haard

Norbert H. Weber

In 2010 is het 65 jaar geleden dat er einde kwam aan de Tweede Wereldoorlog. Duitsland gedenkt dan ook het Verdrag van Potsdam, dat een halve eeuw Duitse deling inluidde. Dat verdrag voorzag mede in de gedwongen verhuizing van Duitsers uit Midden- en Oost-Europa: ongeveer 9,5 miljoen etnische Duitsers zagen zich gedwongen huis en haard achter te laten en zich te vestigen in wat kort daarop de Duitse Democratische Republiek (DDR) en de Bondsrepubliek Duitsland (BRD) zouden worden. Norbert H. Weber gaat nader in op de verdrijving van Duitsers.

Tijdens de conferenties van Teheran (1943) en Jalta (1945) was al besloten tot overplaatsing van etnische Duitsers uit Tsjecho-Slowakije, Polen en Hongarije naar Duitsland. In Potsdam werd expliciet gesteld dat die overplaatsing op humane en geordende wijze diende te worden uitgevoerd, maar de werkelijkheid was toen al een andere: met name in Polen en Tsjecho-Slowakije was sprake van *wilde verdrijvingen*.

Voor de overplaatsing gebruikten de Geallieerden de aanduiding bevolkingstransfer, in Duitsland spreekt men - ook juridisch - van verdrijving. Tot op heden is de taal waarmee deze periode wordt beschreven politiek belast.

De meeste vluchtelingen en verdrevenen vestigden zich in de westelijke bezettingszones (later de Bondsrepubliek Duitsland), een kleiner deel in de Russische bezettingszone (later de Duitse Democratische Republiek) en een kleine minderheid in Oostenrijk.

BdV

In de DDR werd de aanduiding verdrevenen vermeden; daar sprak men van 'verhuisden' of 'nieuwe burgers'. In de jonge Bondsrepubliek Duitsland organiseerden de nieuwkomers zich in de *Bund der Vertriebenen* (BdV). De BdV bestaat nog steeds; huidig voorzitter is de in het toenmalige West-Pruisische Rahmel (nu het Poolse Rumia) geboren Erika Steinbach, die ook afgevaardigde van de Christelijk-Sociale Unie (CSU) in de Bondsdag is. Overigens zijn Steinbachs critici van mening dat zij geen verdrevene is, maar dochter van een Duitse bezetter.

Steinbach stelt dat de verdrijving van miljoenen Duitsers uit Oost- en Midden-Europa na 1945 in de 'cultuur van herdenking en herinnering' in Duitsland veronachtzaamd is. Daarom zet ze zich al jaren in voor het oprichten van een Centrum tegen Verdrijvingen. Dat centrum moet de geschiedenis van vlucht en verdrijving van Duitsers moet documenteren. In 2000 werd een stichting in het leven geroepen met als doel een concept voor een dergelijk centrum te ontwikkelen. Als BdV-voorzitter staat Steinbach aan het hoofd van die stichting.

Pools protest

De activiteiten van Steinbach maken sindsdien heftige debatten los. Al is 2000 reageerde de toenmalige Poolse regering op verontwaardigde toon over de plannen van de stichting. Van een objectieve benadering van de geschiedenis zou geen sprake zijn, omdat de BdV zich bij de schuldvraag van de verdrijvingen uit Polen uitsluitend op de Polen richtte. Het Poolse protest moet natuurlijk worden gezien in de context van hetgeen nazi-Duitsland Polen heeft aangedaan. Zes miljoen Polen verloren tijdens de bezetting het leven: drie miljoen katholieke Polen en drie miljoen Polen met een joodse achtergrond. Honderdduizenden Polen werden verdreven uit gebieden die nazi-Duitsland als Duits vestigingsgebied had aangewezen. Grensverschuivingen, vastgelegd in Jalta en Potsdam, leidden tussen 1944 en 1948 bovendien tot een massale toestroom van Polen uit gebieden die aan de Sovjet-Unie toevielen. De hier afgebeelde kaart met documentatie laat goed zien hoe omvangrijk de bewegingen tengevolge van verdrijving en migratie met betrekking tot Polen waren.

Neo-nationaalsocialistisch

Tijdens de communistische era was dit thema in Polen taboe. Het woord *verdrrijving* werd niet gebruikt. Hooguit werd van *gedwongen verhuizing* gesproken. Het adjectief *gedwongen* maakte weliswaar duidelijk dat het hier niet om onschuldig beleid ging, maar *verhuizing* is wel erg eufemistisch: men werd met geweld verjaagd. Na de politieke ommekeer van 1990 is men ook in Polen van verdrijving gaan spreken, zij het dat daarbij vooral aan Polen, die dat harde lot trof, wordt gedacht.

Op Steinbachs plan voor een Centrum tegen Verdrijving reageerden de Polen zo agressief omdat ze er een neo-nationaalsocialistisch perspectief in vermoedden. Het populaire, conservatieve Poolse tijdschrift *Wprost* bracht dat in 2003 op saillante wijze tot uitdrukking met een fotomontage op de cover: Erika Steinbach berijdt in SS-uniform toenmalig Bondskanselier Gerhard Schröder. De tekst, in de zwart-rood-gele kleuren van de Duitse vlag, luidt: 'Het Duitse Trojaanse Paard'. Schröder werd verweten de Duits-Poolse toenadering te ondermijnen door de BdV van Steinbach met miljoenen euros te subsidiëren. Volgens *Wprost* was het de bedoeling van het beoogde Centrum tegen Verdrijving te tonen 'dat het vooral de Polen zijn geweest die de Duitsers leed hebben aangedaan'.

Breder perspectief

Tijdens de Poolse regering van de Kaczyński-tweeling (2005-2007) koelde de Pools-Duitse verhouding verder af. Daar droeg de door de Stichting tegen Verdrijving georganiseerde tentoonstelling *Gedwongen Wegen, vlucht en verdrijving in twintigste eeuw Europa* flink toe bij. Hierin stelde zij impliciet deportaties en volkerenmoord tijdens de naziperiode gelijk aan de verdrijving van Duitsers direct na de oorlog. Onderzoek naar praktijken van *etnische schoonmaak* en *gedwongen deportatie* voert huidige historici en juristen tot de conclusie dat die van genocide en Holocaust moeten worden onderscheiden. De deelnemers aan een internationale, wetenschappelijke bijeenkomst, die aan de totstandkoming van een Europees Centrum tegen Verdrijvingen was gewijd, spraken zich uit om te streven naar een documentatiecentrum dat de geschiedenis van vlucht, deportatie en verdrijving niet vanuit een nationaal, of specifiek-etnisch, maar vanuit een algemeen Europees perspectief benadert. Ook diende het zich niet tot de periode direct na de Tweede Wereldoorlog te beperken.

Locatie

Daarmee leek de politieke angel van de Duits-Poolse en Duits-Tsjechische gevoelheden op dit punt uit de discussie gehaald. Dat bleek evenwel schijn, want sindsdien is een heftig debat gaande over de vraag waar het Centrum tegen

Hoe keken leerlingen tegen Maatschappijleer aan? Een 16-jarige haviste vond het een leuk vak en kon in 1995 precies zeggen waarom: 'Maatschappijleer is het enige vak waarbij je volop kunt niksdoen'. (Politieke & Sociale vorming, 1995, nr.5)

Uit
40 jaar
M&P

Verdrijvingen zou moeten worden gevestigd. Die vraag spitst zich toe op twee plaatsen, Berlijn en Wrocław, het voormalige Breslau. Voor Wrocław zou pleiten dat die stad in dubbel opzicht brandpunt van de verdrijvingsgeschiedenis was: de Duitsers werden eruit verjaagd, terwijl Oekraïense Polen werden gedwongen zich daar te vestigen. Tegen Berlijn zou pleiten dat in dat geval de focus teveel op de Duitse verdrevenen zou komen te liggen. Alle gevoeligheden en politieke voetangels en -klemmen zijn daarmee weer terug in de discussie. Inmiddels heeft de Bondsregering besloten een *zichtbaar teken* te laten plaatsen ter herinnering aan het lot van de Duitse en andere verdrevenen. Poolse bedelingen, dat een dergelijk teken vooral de slachtofferstatus van de Duitse verdrevenen zou benadrukken, lijken weggenomen na overleg tussen de Duitse Minister voor Cultuur, Bernd Neumann, en de Poolse Minister voor Pools-Duitse betrekkingen, Władysław Bartoszewski. Dat zichtbare teken wordt een Documentatiecentrum over Vlucht en Verdrijving, te integreren in het Duits Historisch Museum in Berlijn. De spannende vraag die hierbij kan worden gesteld luidt: 'Zal Erika Steinbach zitting mogen nemen in het stichtingsbestuur?' Wolfgang Thierse (Sociaaldemocratische Partij, SPD), vice-president van de Bondsdag, heeft zich al uitgesproken: 'Nee, en Steinbach zou wijs genoeg moeten zijn zich niet kandi-

daat te stellen'. Thierse heeft niet alleen politiek, maar ook persoonlijk enig recht van spreken: hij is in Breslau geboren.

Tsjechië

De kwestie van de verdrijvingen ligt nog gecompliceerder in de Duits-Tsjechische betrekkingen. Op 2 augustus 1945 decreeteerde de Tsjecho-Slowaakse regering-Benesj dat de Duitse Tsjecho-Slowaken het staatsburgerschap was afgenomen (*Decreet Nummer 33*). Daarmee werden de *wilde verdrijvingen* uit Sudeetenland die vanaf mei hadden plaatsgevonden - tijdens welke driekwart miljoen Sudetenduitsers werden verjaagd - achteraf gelegitimeerd. Uiteindelijk werden drie miljoen Duitsers gedwongen het land te verlaten. Nog steeds bestrijden de *Sudetendeutschen Landmannschaft* en de Beierse deelstaatregering dat decreet als onwettig. Die juridische strijd blijft de pogingen tot verzoening van de Bondsregering met de Tsjechische regering frustreren. Overigens hanteren de Tsjechen met betrekking tot die verdrijvingen nog steeds de eufemistische aanduiding *odsun*, wat zoveel betekent als *vertrek* of *emigratie*.

Humanitaire criteria

Juist al die gevoeligheden tonen aan hoe nodig een goed gedocumenteerd Centrum tegen Verdrijving is. Een dergelijk centrum kan echter alleen een duidelijke waarschuwing in ons collectieve

bewustzijn planten als het ervoor zorgt geen nieuwe wonden in de betrekkingen tussen de Europese naties te slaan. Dat is eigenlijk niet moeilijk, zolang het zich maar niets gelegen laat liggen aan claims van meer en minder schuld en meer en minder slachtofferschap en zich op de humanitaire criteria baseert, zoals vastgelegd in de Europese Mensenrechtenconventie van 4 november 1950. ◀

Norbert H. Weber is hoogleraar *Erziehungswissenschaften (Onderwijs en Pedagogiek)* aan de Technische Universiteit van Berlijn.

Vertaling: Hans van der Heijde

Wilt u op dit artikel reageren, stuur dan een e-mail naar: menp@publiek-politiek.nl.

In enkele nummers uit de jaren zeventig wordt melding gemaakt van de werkvorm gonggroepen. Gonggroepen? Zou nog iemand die werkvorm gebruiken? Zou nog iemand weten wat die werkvorm behelsde?

Uit
40 jaar
M&P

2000-2009

Lesmateriaal

Wapens op school

Het eerste waaraan men waarschijnlijk bij geweld op school denkt is Columbine High School, het incident waarover Michael Moore zijn documentaire *Bowling for Columbine* heeft gemaakt: twee leerlingen die het vuur op docenten en medescholieren openden en een bloedbad aanrichtten. Helaas staat Columbine niet op zichzelf. In de Verenigde Staten bleek het nog veel erger te kunnen, toen op Virginia Tech een student 33 mensen doodschoot. Inmiddels heeft ook Europa met dit macabere fenomeen kennism gemaakt: drie bloedbaden in Duitsland, een in Finland en in Nederland doodde in 2004 een leerling van het Haagse Terra College een conrector.

Verbijstering en rouw na een schietpartij op een school in het Finse Kauhajoki (september 2008).

Bewapening

Kunnen scholen zich tegen dit soort moorddadige acties van doorgedraaide leerlingen weren? De website www.raarmaarwaar.nl meldde een wel heel extreem idee van een lid van de senaat van de staat Nevada. Senator Bob Beers stelde voor om leerkrachten te bewapenen! Hoewel mijn vmbo-leerlingen het vaak moeilijk vinden om een eigen mening te geven, reageerden ze fel op dit voorstel: 'docenten bewapenen zou alleen maar meer geweld uitlokken. Wie weet trekt hij zijn pistool als hij de keet in de klas niet meer de baas kan, en hadden de leerlingen dan niet ook het recht om zichzelf, gewapend en wel, tegen de docent te beschermen?'

Het voorstel van senator Beers kan natuurlijk niet worden losgezien van de veel ruimere regels met betrekking tot wapenbezit in de Verenigde Staten ten opzichte van die in Nederland. Zijn even krankzinnige als, voor mijn vmbo'ers, prikkelende voorstel bleek een prima aanzet voor discussie in de klas over stereotiepe beelden van Amerika, over regels met betrekking tot wapenbezit (waarbij het natuurlijk niet alleen over schiettuig hoeft te gaan) en over het wapenvrij maken en houden van het schooldomein.

Wat die stereotypen betreft: veel Europeanen beseffen niet dat de vijftig staten van de Verenigde Staten in bijna elk opzicht van elkaar verschillen en dat de grote, relatieve autonomie van de afzonderlijke staten grote onderlinge verschillen in wetgeving bewerkstelligt; zo ook de wettelijke regels voor wapenbezit. Het

stereotype beeld dat iedereen zonder meer een schietwapen kan kopen en dat doosjes munitie zo van de schappen van de supermarkt kunnen worden gepakt klopt niet. In sommige staten zijn weliswaar heel weinig restricties, dat is wel zo, maar andere kennen juist weer strenge, vergelijkbaar met Europese beperkingen.

Klassengesprek

Met het voorstel van senator Beers als vertrekpunt leidde ik de discussie in de

richting van een klassengesprek over de volgende vragen:

- Wie heeft wel eens een wapen bij zich of kent iemand die wel eens een wapen bij zich heeft?
- Wat voor wapen is dit dan?
- Waarom denk je dat sommige scholieren een wapen bij zich dragen?
- Mag iedereen in Nederland een wapen dragen?
- Mag iedereen in Amerika een wapen dragen?
- Vind jij dat je een wapen mag dragen? Zo ja, waar ligt voor jou dan de grens qua soort wapen (bijvoorbeeld een mes wel, maar een vuurwapen niet)?
- Moet in de schoolregels een verbod op het bezit van wapens staan?
- Zo ja, hoe moet de school dat verbod handhaven?
- Hoe ver mag de school bij controles gaan? Mag de school bijvoorbeeld zomaar de kluisjes van leerlingen controleren?

Om een dergelijk gesprek minder vrijblijvend te maken kan het voorleggen van een dilemma-achtige casus goede diensten bewijzen. Voorbeeld: een leerlinge draagt een mes bij zich op een plaats waar dat verboden is, zeg het schooldomein. Geheel tegen haar schuld raakt zij betrokken bij een vechtpartij. Ze wordt door twee belagers in een hoek gedrongen en kan niet vluchten. Om zichzelf te verdedigen trekt ze haar mes en steekt. Een van haar belagers wordt ernstig en met blijvende gevolgen verwond. Hij moet een oog missen en zijn gelaat is door een groot litteken blijvend getekend. Natuurlijk komt het tot een rechtzaak. De leerling wordt aangeklaagd en moet voorkomen. Wat moet de rechter beslissen?

Het klassengesprek is een mooie, maar ook moeilijke werkvorm, omdat die gespreksdiscipline van de leerlingen eist. Op de website van *Maatschappij & Politiek* (www.maatschappijenpolitiek.nl) vindt u een document met daarin achtergrondinformatie over het gesprek als werkvorm en een beschrijving van de rechtszaak. ◀

Christine Elout

Leraren gewapend voor de klas

Als het aan een politicus uit Nevada ligt mogen docenten in het nieuwe jaar gewapend voor de klas staan. Senator Bob Beers wil hiertoe een wetsvoorstel indienen. Hij meent dat het op scholen dan een stukje veiliger kan worden. Volgens hem zijn er genoeg leraren voor te porren, gezien de vele geweldsincidenten van de afgelopen jaren. Wel zullen de leraren een gedegen wapentraining met succes moeten afronden.

Tegenstanders, zoals Walt Rulffes en Sheila Moulton van de Clark County School in Las Vegas, brengen naar voren dat meer wapens op scholen tot meer incidenten zullen leiden. Schooldecaan Sheila Moulton meent dat het beter is om de leraren te trainen in het omgaan met agressieve leerlingen. Op hun school, en op de meeste grotere scholen, zijn al gewapende agenten aanwezig waardoor het dragen van wapens door leraren overbodig is. Beers stelde echter vast dat er dit jaar al meer dan een dozijn vuurwapens op de Clark County School in beslag zijn genomen en het aantal geweldsincidenten in het district Las Vegas nog is toegenomen.

Vragen

1. Bob Beers is senator van de staat Nevada. Deze staat ligt in Amerika. Waar? Wat is een senator?
2. Wat is het plan van de senator?
3. Wat is het doel van zijn plan?
4. Waarom zijn Walt Rulffes en Sheila Moulton het oneens met het plan?
5. Ben jij voor of tegen het plan van senator Beers? Ondersteun je mening met minimaal één argument.

Recensie

Naar een rechtvaardiger wereld

Jan de Kievit

In 1943 maakte de tienjarige Amartya Sen in Bengalen in het toenmalige Brits-Indië een hongersnood mee. Hierbij kwamen ruim drie miljoen mensen om het leven. In zijn eigen sociale omgeving, de hogere middenklasse, vielen geen doden te betreuren. Slachtoffers waren armen die de hoge voedselprijzen niet konden betalen. Nu is Sen een wereldberoemd econoom. In 1998 ontving hij de Nobelprijs voor Economie. Zijn jeugdervaringen bleven een inspiratiebron voor diepgaand onderzoek naar armoede en oneerlijke verdeling en naar hoe de wereld voor miljarden mensen leefbaarder kan worden gemaakt.

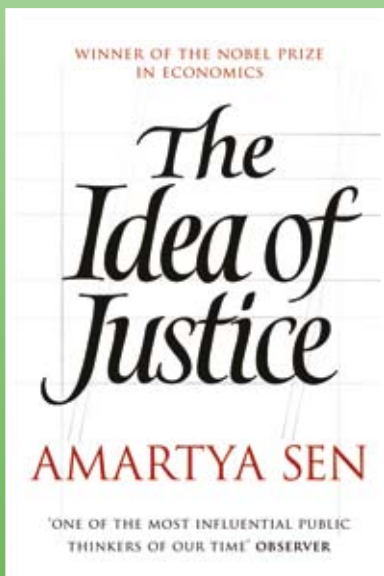
Sen, wel 'het geweten van de economie' genoemd, heeft veel van zijn denkbeelden samengebracht in een nieuw boek: *The Idea of Justice*. Daarin draagt hij bouwstenen voor een rechtvaardigheidstheorie aan. Binnen het denken over rechtvaardigheid onderscheidt Sen twee stromingen die uit de West-Europese Verlichting voortkomen. De eerste bestaat uit *contractdenkers*, die er van uitgaan dat mensen eens een sociaal contract met allerlei regels hebben afgesloten om een geregeld samenleven mogelijk te maken: Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau en Immanuel Kant. De belangrijkste denker over rechtvaardigheid in de twintigste eeuw, politiek filosoof John Rawls (1921-2002) hoort ook in dit rijtje thuis. Sen is voortdurend in discussie met zijn vroegere Harvard-collega Rawls. Ondanks zijn herhaaldelijk uitgesproken grote waardering voor Rawls meent Sen dat diens benadering grote tekortkomingen kent. Rawls en andere contractdenkers zoeken naar de fundamenten van de ideale rechtvaardige maatschappij en naar de instituties die daarbij horen. Zij gaan er volgens Sen van uit dat als mensen maar redelijk nadenken, ze het over alle belangrijke punten wel eens zullen worden.

Debat

Sen vindt dat construeren van de ideale samenleving weinig vruchtbaar en dat idee van consensus zowel onrealistisch als ongewenst. Hij plaatst zich in een andere Verlichtingstraditie, die van Adam Smith, Nicolas Condorcet, Mary Wollstonecraft, Jeremy Bentham, John Stuart Mill en Karl Marx. Ondanks grote onderlinge verschillen, hadden deze denkers meer oog voor hoe mensen werkelijk leefden en voor verschillende opvattingen. In hun voetspoor richt Sen zich op wat hij de *sociale realisaties* noemt: de levens die mensen leiden, onder invloed van de instituties en van hun eigen gedrag. Instituties kunnen helpen om de samenleving rechtvaardiger te maken, maar vallen niet samen met een rechtvaardige samenleving. Men kan beter met het opsporen van onrechtvaardige situaties beginnen, zonder het eerst eens te worden over de perfect rechtvaardige maatschappij: 'Gezamenlijk strijden tegen hongersnoden, genocide, terrorisme, slavernij, *onaanraakbaarheid*, analfabetisme of epidemieën, vereist geen overeenstemming over erfrecht, belastingtarieven of het minimumloon.' De vraag is wanneer iets onrechtvaardig is? Volgens Sen moet dat in een openbaar en redelijk debat worden vastgesteld. Daarbij spelen ook emoties een rol; verontwaardiging verwijst vaak naar onrecht. Daarna moet wel kritisch worden onderzocht of die verontwaardiging terecht is en het inderdaad om onrechtvaardige situaties gaat. Daarbij moeten - hierbij sluit Sen bij Smith aan - meningen worden gehoord van mensen met uiteenlopende belangen en ideeën; ook uit andere landen en samenlevingen om een *provinciale* kijk te vermijden.

Sociale imbeciel

Of een samenleving rechtvaardig is, wil Sen niet afmeten aan zoveel mogelijk geluk, nuttige zaken voor zoveel mogelijk mensen (het utilitaristische idee van Bentham) of de verdeling van inkomens en hulpbronnen. Dat zijn te beperkte maatstaven die ook van een te mager mensbeeld uitgaan. Sen keert zich al jaren scherp tegen de zogenaamde Rationele Keuze Theorie, die stelt dat de mens alleen door zijn directe eigenbelang wordt gemotiveerd. Eerder had hij een dergelijk mens een rationele dwaas en een *sociale imbeciel* genoemd. Kenmer-

Amartya Sen, **The Idea of Justice**, Allen Lane (Penguin), Londen, 2009, 468 pagina's, ISBN 978-1-846-14147-8, prijs: € 37,20.

Jan de Kievit is gepensioneerd docent Lerarenopleiding Maatschappijleer tweedegraads bevoegdheid in Amsterdam.

kend voor de mens is juist zijn vermogen om sympathie te voelen, met anderen mee te leven en redelijk na te denken. Ook dit sluit aan bij de, voor de meeste mensen onbekende, opvattingen van Smith. Die meende dat mensen naast eigenbelang ook door 'menselijkheid, rechtvaardigheid, generositeit en hart voor de publieke zaak' werden gedreven. Sen ziet rechtvaardigheid vooral als de vrijheid en reële mogelijkheid van mensen om te doen wat ze waardevol vinden. Hij noemt dat *capability*. Dat is veel ruimer dan geluk, nut of een voldoende inkomen voor zichzelf. Men kan het namelijk ook waardevol vinden om zich voor anderen in te zetten. Ook zegt de hoogte van het inkomen niet alles. Mensen die langdurig ziek of gehandicapt zijn (dit is een tiende van de wereldbevolking) kunnen zelf geen inkomen verdienen, maar hebben wel extra geld nodig om enigszins naar wens te kunnen leven. Onder de armste groepen zijn veel van zulke gehandicapten en zieken; ze zijn dus nog armer dan uit de inkomensstatistiek blijkt. Als hun situatie grondig wordt onderzocht, ziet men dat er door gericht overheidsbeleid - met aandacht voor preventie - veel kan worden verbeterd en de wereld dus iets rechtvaardiger kan worden gemaakt.

Hongersnood

Daarvoor is ook democratie noodzakelijk, door Sen niet alleen gezien als verkiezingen, maar vooral als bestuur, dat door een open en brede discussie wordt gestuurd en bijgesteld. Al eerder had Sen aangetoond dat dictaturen grote hongersnoden kennen, en democratieën niet. Daar slaan vrije media bijtijds alarm en beseffen regeringen dat ze niet worden herkozen als ze niet ingrijpen. Sen besteedt veel aandacht aan het onrecht dat vrouwen in de meeste samenlevingen wordt aangedaan. Hij schrijft zelfs consequent over een persoon als 'she'. Hiermee samen hangt zijn opmerkelijke, maar terechte aandacht voor het denken van een van de eerste feministen, Mary Wollstonecraft (1759-1797). Herhaaldelijk benadrukt Sen dat vrijheid, tolerantie, kritisch denken en regeren met openlijke discussie geen unieke westerse verschijnselen zijn. Hij illustreert dat met uitgebreide voorbeelden uit India en andere Aziatische landen. Het spreken in elkaar uitsluitende ter-

men als *westerse* en *Aziatische* culturen met daarbij behorende wezenlijk verschillende waarden, doet hem gruwen. Als hij andere denkers bekritiseert, is Sen uitermate beleefd. Dat houdt evenwel op bij degenen die hij als de grootste bedreiging voor het streven naar een rechtvaardiger wereld ziet. Het betreft lieden die met *giftig fanatisme* mensen één dominante, alles bepalende godsdienstige of etnische identiteit aanpraten of opleggen om hen tegen mensen met andere identiteiten (uitgebreider *Sen's Identity and Violence* uit 2006) op te zetten. Sen vindt het juist zo waardevol dat mensen over veel verschillende identiteiten beschikken. Hierdoor kunnen zij zich met veel mensen in de wereld verbonden voelen.

Rechtvaardigheid

Sen snijdt in zijn dikke boek veel belangrijke zaken en discussies aan. Een deel is goed te volgen, maar bij sommige filosofische argumentaties raakt men het spoor wat bijster. Veel ideeën staan ook in zijn in 2000 in het Nederlands verschenen *Vrijheid is vooruitgang*, zij het iets minder filosofisch en minder geconcentreerd rond rechtvaardigheid. Wat kan men bij Maatschappijleer met deze ideeën over rechtvaardigheid? Rechtvaardigheid is een begrip dat nauwelijks in de eindtermen voorkomt, maar door vrijwel alle belangrijke maatschappelijke en politieke discussies heenloopt. Ook in het denken van leerlingen fungeert rechtvaardigheid vaak als maatstaf om allerlei zaken en gedrag te beoordelen. Dat is vaak weinig doordacht en ze-

ker niet aan een kritisch onderzoek onderworpen. Docenten kunnen proberen leerlingen te leren hun eigen emoties en verontwaardiging kritisch te onderzoeken, en daarbij ook oordelen van anderen (ook uit andere (jeugd)culturen, leeftijdsgroepen, landen enzovoorts) serieus te nemen. Men kan hen ook vragen wat zij zelf belangrijk vinden voor een rechtvaardige samenleving en daarbij geluk/nut, inkomen en *capabilities* vergelijken. Leraren kunnen leerlingen verschillende mensbeelden voorleggen en met hen praten over hun verschillende identiteiten en de risico's van het vastpinnen op één identiteit.

Fluit

Aan de hand van een voorbeeld van Sen kunnen leerlingen ook ervaren dat men het op goede gronden oneens met elkaar kan zijn. Drie kinderen maken ruzie om een fluit. Anne claimt dat haar recht op de fluit omdat zij als enige fluit kan spelen. Bob stelt dat hij arm is en vrijwel geen speelgoed heeft, terwijl Carla vindt dat zij het meeste recht heeft omdat zij pas zelf een fluit heeft gemaakt, maar die haar is ontstolen. Drie zinnige argumenten, die een kritische toets kunnen doorstaan. De vraag is wat rechtvaardiger is: iemand meer kans geven zijn talenten te ontplooiën, gevolgen van armoede verminderen of iemand recht op de vruchten van zijn eigen werk geven? Volgens Sen is daar geen eenduidige criterium voor. Hij blijft vastbesloten aan een rechtvaardiger samenleving doorwerken. ◀

Uit
40 jaar
M&P

In 1995 interviewde *Politieke & Sociale Vorming* Jan de Kievid, anno 2009 inmiddels gepensioneerd, maar nog steeds actief, getuige zijn bijdrage aan dit jubileumnummer. In dat interview vertelde De Kievid over zijn eerste maatschappijleerbaan, als docent aan een opleiding voor kleuterleidsters en hoe hij daar na twee jaar weer vertrok. Een collega, een tekenleraar, zei tegen de opvolger van De Kievid: 'Ik hoop dat je er net zo'n puinhoop van maakt als De Kievid'. Hij bedoelde dat zeer positief!

Van links naar rechts: Roel Bakker (directeur-uitgever voortgezet onderwijs), Judith ten Brummelhuis (uitgever examentraining), Arthur Pormes (voorzitter NVLM).

Eindrapport Vervolgcommissie Maatschappijwetenschappen

De Vervolgcommissie Maatschappijwetenschappen onder voorzitterschap van Paul Schnabel heeft haar eindrapport opgeleverd met daarin een vernieuwd examenprogramma Maatschappijwetenschappen voor havo en voor vwo. U kunt het rapport downloaden op de website www.nvfm.nl (de link staat in het nieuwsbericht over het eindrapport) of bestellen bij het secretariaat van de vervolgcommissie: SLO, Josephine van den Graven (j.vandengraven@slo.nl, telefoon 053 - 4840371). De staatssecretaris van Onderwijs heeft de NVLM gevraagd voor 1 december op het eindrapport van de vervolgcommissie te reageren. Daarbij werd ons gevraagd met name aandacht te schenken aan:

1. de uitvoerbaarheid van het programma voor docenten en
2. de datum van invoering, in het licht van (noodzakelijke of wenselijke) voorafgaande activiteiten.

Het NVLM-bestuur zal zijn advies aan de staatssecretaris baseren op de reacties van de docenten die aanwezig waren bij de veldadviesbijeenkomsten van 18 en 19 november.

Nieuwe mbo-notitie NVLM

De NVLM heeft een nieuwe notitie geschreven die de basis kan vormen voor nader overleg tussen het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de MBO Raad en de NVLM over de toekomst van de burgerschapscompetenties in het mbo. Met deze *Notitie herziening Brondocument* wil de NVLM een poging doen de verschillende visies op Leren, Loopbaan en Burgerschap dichterbij elkaar te brengen. U vindt de notitie op de website www.nvfm.nl. De notitie is verzonden aan staatssecretaris Van Bijsterveldt en MBO Raad-

voorzitter Van Zijl. Begin september antwoordde de staatssecretaris op Kamervragen dat zij dit studiejaar met de NVLM en de MBO Raad over het Brondocument in overleg zou treden. Wij hopen dat onze notitie op korte termijn tot een uitnodiging voor dat overleg leidt.

Examenbundel Maatschappijwetenschappen

In het najaar van 2008 ontstond in het NVLM-bestuur het plan om te onderzoeken of er een examenbundel voor het examenvak Maatschappijwetenschappen zou kunnen worden ontwikkeld. Op de Docentendag Maatschappijleer is een peiling gehouden waaruit bleek dat er een flink aantal docenten geïnteresseerd was in een dergelijke bundel. Dat was voor uitgeverij ThiemeMeulenhoff doorslaggevend om met ons dit project aan te gaan. Jan Vis, voormalig vakdidacticus Maatschappijleer aan de Rijksuniversiteit Groningen, is bereid gevonden om het schrijven van de bundel op zich te nemen. Op 14 oktober is bij uitgeverij ThiemeMeulenhoff het officiële contract getekend (foto). De bundel zal in de zomer van 2010 uitkomen en kan dus op de boekenlijst voor het schooljaar 2010-2011 worden gezet.

Handboek vakdidactiek Maatschappijleer

In oktober hebben vertegenwoordigers van het Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken, het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP) en de NVLM over het *Handboek vakdidactiek Maatschappijleer* gesproken. Delen van dit handboek zijn al op de website van het expertisecentrum te vinden, maar het boek moet nog worden afgerond. Gelukkig heeft het expertisecentrum inmiddels tijd en geld gevonden om het boek te kunnen voltooiën. Het IPP

zal meewerken aan de eindredactie en de distributie van het handboek en ook de NVLM zal haar kanalen aanwenden voor promotie van het handboek. Deze afspraken maken het mogelijk het handboek af te ronden en in een grotere oplage dan gepland te laten drukken. Het handboek zal voor het schooljaar 2010-2011 verkrijgbaar zijn.

Profielwerkstukwedstrijd

Ook dit schooljaar organiseert de NVLM samen met de faculteiten Sociale Wetenschappen van een aantal universiteiten de Profielwerkstukwedstrijd: wie schrijft het beste profielwerkstuk Maatschappijleer/Maatschappijwetenschappen van Nederland? Houd deze wedstrijd in uw achterhoofd als uw leerlingen een onderwerp voor hun profielwerkstuk zoeken. Deadline voor de inzending van werkstukken is 1 april 2010. Tegen die tijd leest u meer over de wedstrijd op de website www.nvfm.nl en in onze nieuwsbrief.

Coen Gelinck

NVLM-bestuur

Arthur Pormes, voorzitter
telefoon: 0346-262888
e-mail: arthurpormes@nvfm.nl

Coen Gelinck, secretaris
Nieuwe Prinsengracht 78 II
1018 VV Amsterdam
telefoon: 06-40755812
e-mail: coengelinck@nvfm.nl

Tom Stroobach, penningmeester
telefoon: 0320-249481

e-mail: tomstroobach@nvfm.nl
Hans Teunissen, vice-voorzitter
e-mail: hansteunissen@nvfm.nl

Ingrid Faas, ledenadministratie
e-mail: ingridfaas@nvfm.nl

Rob van Otterdijk
e-mail: robvanotterdijk@nvfm.nl

Felix van Vugt
e-mail: felixvanvugt@nvfm.nl

Patricia Leenders
e-mail: patricialeenders@nvfm.nl

www.nvfm.nl
girorekening NVLM: 1889654

gesignaleerd

Europadebat op school

De Europese Unie: voor de een is het een ver-van-mijn-bed-show waar hij nooit bij stilstaat, voor de ander is het een interessant onderwerp waarover veel valt te lezen en te horen. 'Ver-van-mijn-bed' of niet, men heeft veel meer met de Europese Unie te maken dan men denkt. Wist u bijvoorbeeld dat 70 procent van alle wetten in Nederland van de Europese Unie komt?

De Europese Unie is voor jongeren niet altijd even interessant. De aanpak van fiscale fraude, de vrijmaking van de postmarkt, de aanpak van internationale criminaliteit en de vergrijzing, het zal wel. Er zijn evenwel onderwerpen genoeg die wel boeien, waarover men waarschijnlijk een mening heeft en waarover men met anderen van mening verschilt. . . en waarover kan worden gedebatteerd. De educatieve website www.europadebatopschool.nl biedt handreikingen voor het organiseren van debatten over de Europese Unie op school, ingebed in een educatieve setting. Een aanrader voor iedere maatschappijleerdocent.

Meer informatie: www.europadebatopschool.nl.

Eduhulp

Lang Leve Leren! is een fotografische reis door de wereld van kinderen en onderwijs met quotes en achtergrondinformatie over onderwijs wereldwijd. Het is daarnaast vooral ook een boek dat op een positieve manier het onmetelijke belang van goed onderwijs in woord en vooral beeld benadrukt. De vijftiendelige kaartenset *Education For All* sluit aan bij dit boek. De netto-opbrengsten van het boek en de kaartensets zijn bestemd voor de bouw en inrichting van een basisschool in Nazareth, Ethiopië. De school wordt gebouwd in een nieuwe wijk voor ex-slum-bewoners en daklozen welke volop in realisatie is en tot stand komt in samenwerking met de ontwikkelingsorganisatie Dorcas Aid International. Deze organisatie heeft de projectleiding van de bouw van de school en werkt samen met lokale organisaties. Voor meer informatie: www.eduhulp.nl.

Wetboek voor jongeren

Wetboek voor Jongeren Wetboek voor Jongeren Wetboek voor Jongeren

Of het nu gaat om strafbare tongzonen, digitale pestkoppen, gevaarlijke gymlessen, flitsende feesten, koele breezers, mislukte mobieltjes, dolgedraaide ouders, lastige leraren, speciale straffen of vette schadevergoedingen. In *Wetboek voor Jongeren* vinden jongeren tussen twaalf en achttien jaar het allemaal. Dit wetboek is geen duffe opsomming van wetten en regeltjes. Het geeft antwoord op tal van praktische vragen. Vragen waarmee jongeren hebben te maken. De indeling en thema's, een uitgebreide inhoudsopgave en index zorgen ervoor dat ze snel kunnen vinden wat ze willen weten. Het *Wetboek voor Jongeren* is uitermate geschikt om op school te worden gebruikt, bijvoorbeeld bij Maatschappijleer of Maatschappijwetenschappen.

Er is ook is een digitale en meer uitgebreide versie van het papieren *Wetboek voor Jongeren*.

Meer informatie: www.actua-uitgeverij.nl.

Euro's voor vrede

Markt voor Vrede is een educatief spel waarin een fictieve online aandelenmarkt aan een maatschappelijk debat over conflictgebieden en wederopbouw wordt gekoppeld. Op deze manier krijgen middelbare scholieren spelenderwijs inzicht in de complexe processen van wederopbouw en de werking van de effectenbeurs. In maart 2010 zullen middelbare scholieren uit heel Nederland gaan handelen op *Markt voor Vrede*. Aan de hand van nieuwsberichten kunnen de spelers een inschatting maken over hoe het met de mediavibe ten opzichte van het vredesproces in Sudan staat. Wie het nieuws in de gaten houdt, kan slim handelen en credits verdienen. Hiermee zijn echte prijzen zijn te winnen.

Scholen kunnen zich vanaf nu aanmelden voor deelname in de periode maart tot april 2010. Het project is geheel verzorgd met een docentenhandleiding, introducties van een gastdocent en online begeleiding voor leerlingen. De kosten bedragen 50 euro per school. Het spel is ontwikkeld door stichting Euro's voor Vrede, die als doel heeft om op een leuke manier mensen bewust te maken van de invloed die zij in vredesprocessen kunnen uitoefenen.

Voor meer informatie: www.marktvoorvrede.nl.

Maatschappij & Politiek

is een uitgave van het Instituut voor Publiek en Politiek. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

Redactie

Bas Banning, Wolter Blankert, Radboud Burgsma, Christine Elout, Coen Gelinck, Hans van der Heijde (hoofdred.), Lieke Meijjs, Hessel Nieuwe-link, Gerard van Rossum, Anique ter Welle, Jeff Peck (correspondent New York, VS).

Eindredactie

Maarten Cras

Vormgeving

Addy de Meester

Foto's binnewerk

De eerder in M & P gepubliceerde foto's op pag. 14,21,26 en 33 zijn van Thijs Lavrijsen, Esther Samson, Mieke Schlaman, Bob Karhof, Bert Spiertz, Jan Lankveld, Peter van der Meer. De klassenfoto's komen uit privé-bezit van oud-leerlingen van diverse scholen.

Foto's-omslag

Spaarnestad(boven) / WFA (onder)

Druk

Drukkerij Haasbeek

Uitgever

Instituut voor Publiek en Politiek,
Prinsengracht 915

1017 KD Amsterdam

telefoon 020 521 76 00

e-mail: uitgeverij@publiek-politiek.nl

Redactiesecretariaat

Instituut voor Publiek en Politiek
Prinsengracht 915

1017 KD Amsterdam

telefoon 020 521 76 00

e-mail menp@publiek-politiek.nl

www.maatschappijenpolitiek.nl

Abonnementenprijs M & P 2009

€44,50 per jaar. Studenten €38,- Scholen en instellingen €48,70. M & P verschijnt acht keer per jaar. Losse nummers €5,90 (exclusief verzendkosten).

Nieuwe abonnementen

Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan na ontvangst van het abonnementsgeld. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Abonnementen kunnen ook worden aangegaan met terugwerkende kracht. Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Beëindiging abonnement

Opzegging schriftelijk tot 1 december van het lopende abonnementsjaar.

Auteursrecht

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

Advertenties

Tarieven op aanvraag verkrijgbaar bij de uitgever, telefoon 020 5217600.

Kopij en mededelingen

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

ISSN 1566-1555

Het komende nummer van
Maatschappij & Politiek
verschijnt op 5 februari 2010